

Abbâsîler Dönemi Türk Komutanlarından Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321 / 933) Hayatı ve Askerî Görevleri

Dr. Saim YILMAZ

Atf / ©- Yılmaz, S. (2007). Abbâsîler Dönemi Türk Komutanlarından Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321/933) Hayatı ve Askerî Görevleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1), 123-156.

Özet- Afşin, Boğa el-Kebîr ve Tûzûn gibi birçok Türk komutanın Sâmerrà devri başta olmak üzere Abbâsî Devleti'nin çeşitli dönemlerinde, askerî ve siyasî anlamda çok büyük roller üstlendikleri bilinen bir husustur. Beş Abbâsî halifesi döneminde hayat sürmüş ve yaklaşık yirmi beş yıl iktidarda kalan Muktedir döneminde ise her iki alana da tam anlamıyla damgasını vurmuş olan Mûnis el-Muzaffer, belki de bunların en önde gelenlerinden birisidir. Mûnis'in, hayatı ve askerî seferlerini incelemeyi hedefleyen bu çalışma, iki kısımdan oluşmaktadır. Hayatının incelendiği birinci kısımda, öncelikle onun hangi millete mensup olduğu meselesi ele alınmış, ardından Mu'tazîd, Müktefî ve Muktedir dönemlerinde yapmış olduğu resmî görevler ile Mekke'ye sürgüne gönderilme tarihi belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda, kronolojik olarak görevlendirildiği askerî seferler incelenmiş ve bunların Abbâsî Devleti açısından önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kavramlar- Mûnis el-Muzaffer, Muktedir, Abbâsîler, Askerî seferler.

§§§

Giriş

Afşin, Boğa el-Kebîr ve Tûzûn gibi birçok Türk komutanın Sâmerrà devri (221-279/836-892) başta olmak üzere Abbâsî Devleti'nin (132-656/750-1258) çeşitli dönemlerinde, askerî ve siyasî anlamda çok büyük roller üstlendikleri bilinen bir husustur. Beş Abbâsî halifesi döneminde hayat sürmüş ve yaklaşık yirmi beş yıl iktidarda kalan Muktedir döneminde ise her iki alana da tam anlamıyla damgasını vurmuş olan Mûnis el-Muzaffer, belki de bunların en önde gelenlerinden birisidir. Halife Mu'tazîd'ın (279-289/892-902)

memlûklerinden olan Mûnis, onun halifeliği döneminde çeşitli kademelerde şurta komutanlığı görevinde bulunmuş ve bu görevi devam ederken Müktefî (289-295/902-908) döneminde Mekke'ye sürgüne gönderilmiştir. Muktedir'in (295-320-908-932) tahta oturmasıyla birlikte Bağdat'a geri dönen Mûnis, bu dönemde çok sayıda askerî seferde görevlendirilmiş ve son derece önemli galibiyetler elde etmiştir. Leys b. Ali'nin Fars'ta çıkarmış olduğu isyanı bastıran ve Fâtımîler'in (297-567/909-1171) Mısır'a düzenlemiş olduğu iki ayrı saldırıyı püskürten Mûnis, her iki bölgenin de Abbâsî Devleti sınırları içinde kalmasını sağlamıştır. Karmatîler'in, tarihin akışını değiştirebilecek Bağdat saldırısını büyük bir muvaffakiyetle önlemiştir. Musul'da Abdullah b. Hamdân, Cezîre'de Hüseyin b. Hamdân ve Azerbaycan'da Yusuf b. Ebi's-Sâc'ın çıkarmış olduğu isyanları tek tek bastıran Mûnis, Bizans topraklarına da değişik zamanlarda çeşitli seferler düzenlemiştir. Elde ettiği askerî başarılar neticesinde Muktedir döneminin yaklaşık son on yılında tam bir Emîrül-ümerâ gibi davranmaya başlayan Mûnis, Muktedir'den sonra iktidara geçen Kâhir-Billâh (320-322/932-934) tarafından öldürülmüştür.

Mûnis'in, hayatı ve askerî seferlerini incelemeyi hedefleyen bu çalışma, iki kısımdan oluşmaktadır. Hayatının incelendiği birinci kısımda, öncelikle onun hangi millete mensup olduğu meselesi tartışılmış, ardından Mu'tazid, Müktefî ve Muktedir dönemlerinde yapmış olduğu resmî görevler ile Mekke'ye sürgüne gönderilme tarihi belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda, kronolojik olarak görevlendirildiği askerî seferler incelenmiş ve bunların Abbâsî Devleti açısından önemi vurgulanmıştır.

I. Hayatı

Mûnis'in hayatı ile alakalı bilgileri zikretmeden önce konuyla ilgili temel iki probleme işaret etmek gerekir. Bunlardan birincisi askerî ve siyasî anlamda tam bir hâkimiyet sağladığı Muktedir dönemine gelinceye kadar kaynaklarda hakkında yer alan bilgilerin gayet sınırlı olmasıdır. İkincisi, rivâyetlerde sadece Mûnis ismiyle zikredilen bilgilerin, kendisine mi yoksa ileride kendisinden bahsedilecek olan çağdaşı Mûnis el-Hâzin'e (el-Fahl) mi ait olduğunu tespit etmede yaşanan zorluktur.

Halife Mu'tazîd'in memlûklerinden olan Mûnis'in künyesi Ebû'l-Hasen'dir.¹ Kaynaklarda ismine daha çok Mûnis el-Hâdim veya Mûnis el-Muzaffer olarak rastlanmaktadır. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte 321 (908) yılında doksan yaşında vefat ettiği bilgisinden hareketle 231 (845-846) yılında doğduğunu tahmin etmek mümkündür.² Anne ve babasının isimlerinin zikredilmemesinin yanı sıra nerede doğduğu ve hangi millete mensup olduğu hususunda da kaynaklarda net bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Bu yüzden Massignon herhangi bir açıklama yapmaksızın onun Yunan asıllı olduğunu ileri sürerken,³ Tenûhî'ye ait *el-Ferec ba'de's-ş-şidde* isimli eserin nâşiri Abbûd eş-Şâlicî⁴ ve TDV *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddenin yazarı İsmail Yiğit,⁵ yine delil göstermeksizin onun Türk olduğunu iddia etmektedirler. Her ne kadar kaynaklarda onun hangi millete mensup olduğuna dair net bir bilgi bulunmasa da, bu konuda bir yargıya varmak için bazı ipuçları mevcuttur. Mes'ûdî, daha sonra ele alınacağı gibi Bahreyn Karmatîleri'nin lideri Ebû Tâhir'in 315 (927) yılında Bağdat'a yapmış olduğu saldırıyı durdurmak için görev alan komutanların ismini zikrederken, diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bir ayrıntıya işaret etmektedir. Buna göre bu komutanlar arasında Nasr isminde iki komutan yer almaktadır. Bunlardan birincisi el-Kuşûrî nisbesiyle bilinen Nasr el-Hâcib'tir. Diğeri ise Mûnis el-Muzaffer olan Nasr'dır.⁶ Belki en az bu kadar önemli diğeri bir ayrıntı da Sâbî'nin *el-Vüzerâ* isimli eserinde mevcuttur. Burada, hapiste bulunan Ali b. İsâ'nın

¹ Ebû Ali b. Muhammed b. Miskeveyh (ö. 421 / 1030), *Kitâbü Tecâribi'l-ümem ve teâkibi'l-himem: The Eclips of the Abbâsid Caliphate* (nşr. ve trc. H. F. Amedroz) I-VII, Oxford 1920-1921, I, 154; Ebû'l-Hüseyn Hilâl b. Muhassin es-Sâbî (ö. 448 / 1056), *el-Vüzerâ ev Tuhfetü'l-ümerâ fi târihi'l-vüzerâ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Beyrut 1958, s. 53.

² Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî (ö. 748 / 1347), *Târîhu'l-İslâm: sene 321-330* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1991, s. 11; Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî (ö. 874 / 1469), *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-XII, Beyrut 1992, III, 272.

³ M. Louis Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, I (trc. İsmet Birkan), Ankara 2006, s. 516.

⁴ Ebû Alî el-Muhassin b. Alî et-Tenûhî (ö. 384 / 994), *el-Ferec ba'de's-ş-şidde* (nşr. Abbûd eş-Şâlicî), I-V, Beyrut 1978, II, 53; a. mlf., *Nişvâru'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkere* (nşr. Abbûd eş-Şâlicî), I-VIII, Beyrut 1971-1973, III, 320.

⁵ İsmail Yiğit, "Mûnis el-Muzaffer", *DİA*, XXXI (İstanbul 2006), s. 148.

⁶ Ali b. Hüseyn el-Mes'ûdî (ö. 346 / 957), *et-Tenbih ve'l-işrâf*, Beyrut, ts., s. 348.

vezirliği kabul etmesi için kendisini bu konuda ikna etmeye gelenler arasında zikredilen Mûnis'in ismi el-Kuşûrî nisbesiyle birlikte kaydedilmektedir.⁷ Bu iki rivâyetten hareketle başlangıçta bu ikisinin aynı ismi ve aynı nisbeyi taşıdıkları sonucuna varmak mümkündür. Nitekim Massignon da Mu'tazid'in memlûklerinden olan bu iki komutanın beraber yetişmesine ve köken itibarıyla birlikteliğine dikkat çekerken, aynı zamanda ikisinin aynı nisbeye sahip olduklarını zikretmeyi de ihmal etmez. Hatta Mûnis'i incelemeye aldığı maddeye açık bir şekilde "Başkumandan: Mûnis Kuşûrî" başlığını verir.⁸ Genelde İslâm dünyasında kişilerin doğdukları yere nisbet edilmeleri yaygın olan bir uygulama olmasına rağmen, nedense o bu yolu tercih etmez. Ancak yine delil göstermeksizin, az önce bahsedilen sayfalarda, bu ikisinin Kilikya cephesinde esir edilmiş eski Bizans askerleri olabileceği tahmininde bulunurken, bunun biraz öncesinde onların Melkî Hristiyanlarından olduğunu kesin bir dille ifade eder. Değerlendirmeye almadığı Kuşûrî lakabının ise kesikli veya çentikli anlamına gelen Yunanca veya bir tür böcek ismi anlamında Arapça asıllı bir kelime olabileceğini belirtir.

Tahminlerle hareket etmek yerine kaynaklardaki verileri kullanmak bizi daha sağlıklı bir sonuca ulaştıracak görünmektedir. Öncelikle, İslâm coğrafyacılarının, daha çok Türk boylarının yaşadığı Hazar bölgesinde Belencer civarında Kuşura isimli bir yerleşim yerinin mevcudiyetinden bizi haberdar etmeleri,⁹ konunun çözümlenmesinde önemli bir mesafe alınmasına yardımcı olmaktadır. Buradan hareketle bu ismin, gerek Mûnis ve gerekse Nasr için kullanılan Kuşûrî nisbesine kaynaklık etmiş olabileceği düşünülebilir. Bunun yanı sıra, Taberî'nin 293 (905-906) yılında Karmatîlerle yapılan mücadeleleri anlatırken, huceriyye askerleri arasındaki Hazar kökenli gılmanlara yapmış olduğu vurgu,¹⁰ sürülen izin doğrulu-

⁷ Sâbî, *el-Vüzerâ*, s. 374.

⁸ Massignon, *Hallâc-ı Mansûr*, I, 519-520, 516.

⁹ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 381 / 991 civarı), *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (nşr. M. J. De Goeje), Leiden 1906, s. 51, 355. Ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî (ö. 626 / 1229), *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, Beyrut 1957, I, 489; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, III (İstanbul 1989), s. 296. Ramazan Şeşen, Makdisî'de geçen Kuşûrî kelimesini, muhtemelen "ra" harfini "vav" olarak görmek suretiyle, "Kışevi" şeklinde okumuştur (*İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*), Ankara 1985, s. 174, 267.

¹⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310-922), *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), I-XI, Kahire 1990, X, 126.

ğunu teyit eder mahiyettedir. Her ne kadar Mûnis'in yetişme çağlarından biraz sonraya tesadüf etse de, Abbâsî ordusu içerisinde çok sayıda Hazar bölgesinden gelen gulâmın yer aldığını belirten Taberî rivâyeti ile Mûnis'in nisbesi olan Kuşûrî kelimesi hakkında coğrafya kitaplarında yer alan bilgi bir arada düşünüldüğünde, onun Hazar bölgesinden Abbâsî ordusuna katılmış bir Türk olduğunu söylemek fazla zorlayıcı bir yorum olmasa gerektir. Muhtemelen, kaynaklarda Mûnis için sıkça kullanılan Hâdim lakabı da bundan dolayı verilmiş olmalıdır. Nitekim Nasr için kullanılan Kuşûrî nisbesini dikkate alan Ahmed Şelebî de onun Türk olduğunu söylemektedir. Ancak, Mûnis için kullanılan Kuşûrî nisbesinin bir karıştırma eseri olduğunu düşündüğü için, Mûnis hakkında aynı tespiti yapmamaktadır.¹¹ Mûnis ve Nasr'ın aynı bölgeden ve aynı kökenden olduğunu tespit ettikten sonra geriye işaret edilmesi gereken tek bir nokta kalmaktadır. Hemedânî'nin eserinde, 310 (922-923) yılı olayları anlatılırken, Nasr'ın, Bilâdü'r-Rum'dan bir kardeşinin geldiği ve Müslüman olduğu şeklinde bir bilgi yer almaktadır.¹² Bizim tespitimiz üzerinde bir an için kuşku uyandırabilecek bu rivâyet hakkında çeşitli şekillerde yorumda bulunmak mümkündür. Bu durum, Bekrî gibi bir kısım İslâm coğrafyacılarının Hazar bölgesinin Bizans sınırında yer alan şehirlerinden bazılarını Bilâdü'r-Rum toprakları içerisinde zikretmelerinden kaynaklanmış olabilir.¹³ Aynı şekilde, daha önce Rumlara esir düşmüş olan kardeşinin daha sonra esaretten kurtularak Nasr'ın yanına dönmüş olabileceğini düşünmek de mümkündür.

Kaynaklarda çocukluk ve gençlik dönemlerine ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilemeyen Mûnis hakkındaki ilk rivâyet, 267 (880-881) yılına aittir. Bu rivâyetten onun, Vâsıt'ta Zencilerle savaş halinde olan Ebü'l-Abbâs (Mu'tazîd) komutasındaki Abbâsî ordusunda yer aldığı anlaşılmaktadır. 266 (880) yılında Zencileri Vâsıt'tan çıkarmak üzere bölgeye gelen Mu'tazîd, Süleyman b. Câmî' komutasındaki Zencî ordusuna karşı elde ettiği ilk galibiyetin

¹¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, III, 296, 298.

¹² Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî (ö. 521 / 1127), *Tekmiletü Târîhi't-Taberî* (nşr. Muhammed b. Ebü'l-Fazl) (*Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* içinde), XI, 185-489, Kahire, 1990, s. 226.

¹³ Bekrî, Kuşura'nın yakınında bulunduğu anlaşılan Belencer'i, Bilâdü'r-rûm sınırları içinde göstermektedir. Bk. Abdullah b. Abdülaziz el-Bekrî (ö. 487 / 1094), *Mu'cem me'sta'cem min esmâ'il-bilâdi ve'l-mevâdi'* (nşr. Mustafa es-Sekâ), I-IV, Beyrut 1983, I, 286-287.

ardından Vâsıt civarında bulunan Umr mevkiinde karargâh kurmuştu.¹⁴ Taraflar arasında iki ay devam eden çarpışmaların ardından Reml köyünde düşmana karşı bir tuzak kurmayı plânlayan Mu'tazîd, on beş kayık hazırlatmış ve bunları ordunun öncü birliği olarak yola çıkarmıştı. Bu rivâyette, kayıklardan her birine gulâmlarının en seçkinlerinden ikişer kişiyi koyduğu bildirilen Mu'tazîd'in, bunlardan birisinde Mûnis ile Bedir'i birlikte görevlendirdiği kaydedilmektedir (267/880-881).¹⁵

255 (869) yılında Ali b. Muhammed liderliğinde Basra bölgesinde isyan eden Zencîler, Übülle, Abadan, Ahvaz ve Basra'dan sonra başkent Bağdat'a yetmiş km. uzaklıktaki Vâsıt'ı da ele geçirecek Abbâsî Devleti'nin merkezini büyük bir tehdit altına almıştı. Bu tehlikeli durum karşısında Halife Mu'temîd (256-279/870-892) döneminde idareyi tamamen eline geçirmiş bulunan kardeşi Muvaffak, özel olarak hazırlanmış on bin kişilik bir orduyu oğlu Mu'tazîd komutasında Vâsıt'a sevk etmişti. 266 (879) yılında Mu'tazîd'in Vâsıt'a gelmesiyle birlikte başlayan ve 267 (880) yılında bizzat Muvaffak'ın bu bölgeye intikal etmesiyle hız kazanan bu savaşlar yaklaşık dört yıl sürmüştü. Bu süre içerisinde Zencîler ele geçirmiş oldukları yerlerden teker teker çıkarılmış ve en son merkez karargâhları olan Muhtâre'nin ele geçirilmesi ve bundan yaklaşık altı ay sonra liderleri Ali b. Muhammed'in yakalanması ile birlikte bu büyük isyan hareketine son verilmişti.¹⁶ Yaklaşık dört yıl süren bu savaşlar esnasında Mûnis'in ismine yukarıda zikredilenden başka bir yerde rastlanmamaktadır. Ancak efendisi Mu'tazîd'in ordusuyla birlikte başından sonuna kadar bu savaşlara devam ettiği dikkate alındığında, 266 (879) yılında bölgeye gelen Mûnis'in, 270 (883) yılına kadar bu savaşların tamamında yer almış olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁴ Taberî, *Târîh*, IX, 557-560; İzzeddin Ali b. Muhammed b. el-Esîr (ö. 633 / 1233), *el-Kâmil fi't-târîh* (nşr. C. J. Tornberg), I-XIII, Beyrut 1399 / 1979, VII, 338-339. Ayrıca bk. Mustafa Demirci, *Siyah Öfke Ortaçağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı (869-883)*, Konya 2005, s. 171-172.

¹⁵ Taberî, *Târîh*, IX, 561

¹⁶ Bernard Lewis, *Tarihçe Araplar* (trc. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1979, s. 125-127; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi* (trc. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 111; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 161-163; a. mlf., "Ali b. Muhammed ez-Zenci", *DİA*, II (İstanbul 1989), s. 413-414.

Mûnis'in efendisi Mu'tazîd, Zencî isyanının bastırılmasının ardından babası Muvaffak tarafından 271 (885) yılında Tolunoğulları'na (254-292/868-905) karşı Suriye'ye, 272 (885) ve 274 (887) yıllarında ise Saffârîler'e (254-290/868-903) karşı Fars bölgesine olmak üzere toplam üç sefere daha gönderilmiştir.¹⁷ Bu seferleri anlatan rivâyetlerde Mûnis'in isminden hiç bahsedilmemekle birlikte onun efendisi Mu'tazîd'in ordusunda bu seferlere iştirak etmiş olması hiç de uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir. Nitekim Mûnis'in Mu'tazîd ile yakınlığını ve birlikte hareket ettiğini gösteren Mes'ûdî'nin eserindeki rivâyet, bu hususu teyit eder mahiyettedir. Bahsedilen başarılı seferlerin ardından Mu'tazîd, 275 (889) yılında babası Muvaffak tarafından hapsedilmişti. Halife Mu'temîd'in ikinci veliahdı olan Muvaffak'ın, 278 (891) yılında hastalığının şiddetlenmesi ve artık ölümünün beklenmesi üzerine, Vezir Ebü's-Sakr, önce tedbir olarak Mu'tazîd'in bulunduğu hapisanenin kapısındaki kilitlerin sayısını artırmış, ardından bu sırada Medâin'de bulunan Halife Mu'temîd ile oğlu ve birinci veliahdı Mufavvad'ı durumdan haberdar etmek üzere yanlarına gitmişti. Diğer taraftan yaşanan bu gelişmeler karşısında harekete geçen Mu'tazîd ve babasına bağlı komutanlar, hapisanenin kapılarını kırmak suretiyle Mu'tazîd'i hapisten çıkararak babasının yanına getirmişlerdi. Mes'ûdî, bu işi gerçekleştirenler arasında Yunus el-Hâdim, Sâfî el-Hurremî ile birlikte Mûnis el-Hâdim'in de bulunduğunu açık bir şekilde zikretmektedir.¹⁸ Mûnis'in de destek verdiği bu hareket neticesinde babasının yerine ikinci veliaht tayin edilen Mu'tazîd, aynı zamanda onun devleti tek başına idare etme hususundaki yetkilerinin tamamını da ele geçirmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Mufavvad'ı azlettirerek birinci veliaht konumuna yükselen ve önünde hiçbir engel kalmayan Mu'tazîd, Mu'temîd'in vefatının ardından da halifelik makamına oturmuştur.¹⁹

Uzun bir süre Mûnis'ten hiç bahsetmeyen kaynaklar, Halife Mu'tazîd'in Vasîf el-Hâdim isyanını bastırmak üzere 287 (900) yılında düzenlemiş olduğu sefere katıldığını ve bu esnada onun Sahibü Şurtatî'l-Asker görevinde bulunduğunu zikrederler. Vasîf el-Hâdim,

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Saim Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, İstanbul 2006, s. 63-64.

¹⁸ Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Beyrut 1988, IV, 227-228.

¹⁹ Taberî, *Târîh*, X, 28-30; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 452-453, 455-456.

Sâcoğulları lideri Muhammed b. Ebi's-Sâc ile arasının açılması üzerine Malatya'ya gelerek burayı ele geçirmiş ve halifeden kendisini Suğûr bölgesine vali tayin etmesini istemişti. Bunun üzerine büyük bir gizlilik içerisinde hazırlıklarını tamamlayarak sefere çıkan Mu'tazîd, önce Massisa'ya uğramış, ardından Vâsif'in Aynizerbâ'ya yöneldiği haberinin gelmesi üzerine süratli bir şekilde buraya hareket etmişti. Bu sırada önce Hasan b. Ali Kûre ile birlikte oğlu Ali'yi (Müktefi) öncü kuvvet olarak gönderen Mu'tazîd, ardından Ca'fer b. Si'r, Muhammed b. Kümuşcur, Hakan el-Müflihî, Mûnis el-Hâdim ve Mûnis el-Hâzin komutasında olmak üzere peş peşe ordular sevk etmiştir. Aynizerbâ'ya ulaştığında Vâsif'in yakalandığı haberini alan Mu'tazîd'in, huzuruna getirilmesinin ardından onu Sâhibü Şurtatî'l-Asker görevinde bulunan Mûnis el-Hâdim'e teslim ettiği kaydedilmektedir.²⁰

Dönemin tarihçilerinden Taberî'nin aktarmış olduğu bu rivâyette iki hususta kapalılık olduğu dikkatleri çekmektedir. Birincisi Mûnis'in üstlenmiş olduğu Sâhibü Şurtatî'l-Asker görevinin tanımıyla ilgilidir. Massignon, muhtemelen ordunun sefer halinde bulunmasını göz önüne alarak bu görevin Doğu Bağdat yani Asker el-Mehdî'nin şurta komutanı anlamına gelmediğini, seferdeki ordunun askerî şurta komutanı anlamında kullanıldığını özellikle zikreder.²¹ Ancak kaynaklarda herhangi bir seferde böyle bir görevden bahseden başka bir rivâyete şu ana kadar tesadüf edemedik. Yine görebildiğimiz kadarıyla, şurta teşkilatı hakkında yapılan araştırmalarda da bu teşkilatın içerisinde yer alan böyle bir görevden bahsedilmemektedir. Hâlbuki şehrin doğu ve batı yakasında, Bağdat'ın tamamından sorumlu sâhibü's-şurtaya bağlı şurta komutanlarının görev yaptığını bilmekteyiz.²² Yine Yâkût'un eserinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah'a şehrin doğu yakası kadısı anlamında Kâdiyü'l-Asker tabirinin kullanıldığını açık bir şekilde görebilmekteyiz.²³ Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde Mûnis'in yürütmüş olduğu bu görevin, Bağdat'ın doğu yakası şurta komutanlığı olduğunu düşünmek mümkündür.

²⁰ Taberî, *Târîh*, X, 79-80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 497-498.

²¹ Massignon, *Hallâc-ı Mansûr*, I, 516.

²² Metin Yılmaz, *İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003, s. 60.

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 124.

Kapalılık bulunan ikinci husus, 287 (900) yılında söz konusu görevde bulunduğu kesin olan Mûnis'in, bu göreve ne zaman tayin edildiği meselesidir. Mûnis'in, 278 (891) yılında bu göreve tayin edilmediği muhakkaktır. Bu tarihte, babası Muvaffak'ın vefatı üzerine, Halife Mu'temid'in ikinci veliahdı tayin edilen ve devletin idaresini ele geçiren Mu'tazîd, yapmış olduğu görevlendirmelerde Bağdat'ın tamamından sorumlu olan sâhibü'ş-şurtalık görevine gulâmı Bedir'i tayin ederken, şehrin doğu yakasından Muhammed b. Gânim b. Şâh'ı, batı yakasından ise İsâ en-Nûşerî'yi sorumlu kılmıştır.²⁴ Onun 279 (892) yılında halife olunca Bedir'i sâhibü'ş-şurtalık görevinde bıraktığını bildiren Taberî, ne yazık ki diğerleri hakkında bilgi vermez.²⁵ Dolayısıyla Muhammed b. Gânim'in 279 yılında doğu yakası şurta komutanlığına devam edip etmediği bilinmemektedir. Buradan hareketle Mûnis'in, 279 yılından 287 (900) yılına kadar geçen süreçte, doğu yakasından sorumlu olan Muhammed b. Gânim'in bu görevden ayrılmasıyla birlikte, şayet arada başka bir tayin yapılmamışsa,²⁶ söz konusu görev getirilmiş olması muhtemeldir. Ancak hayatının bütününe bakıldığında çok başarılı bir komutan olduğu görülen Mûnis'in, Mu'tazîd'in yaklaşık on yıl süren halifeliği boyunca, yukarıda zikredilen sefer dışında kaynaklara yansıyan herhangi bir askerî seferde bulunduğu dair bir bilginin yer almayışı, onun söz konusu göreve daha ilk yıllardan itibaren getirilmiş olma ihtimalini bir hayli güçlendirmektedir.

Mûnis'in bu görevden ayrılış tarihini de mevcut verilere göre kesin olarak tespit etmek zor görünmektedir. Bununla birlikte üç ayrı rivâyetten yola çıkarak, onun Mu'tazîd'in vefatına kadar ve yine en azından Müktefî'nin halifeliğinin ilk yılında bu görevi sürdürdüğünü düşünmek mümkündür. Söz konusu üç rivâyetten birincisi, Mes'ûdî'nin eserinde yer almaktadır. Buna göre Mu'tazîd ölüm döşeğinde kendinden geçmiş bir halde yataarken dışarıdan bazı gürültülerin geldiğini işitince neler olduğunu sorar mahiyette eliyle bir işaret yapmıştı. Bunun

²⁴ Taberî, *Târîh*, X, 22.

²⁵ Taberî, *Târîh*, X, 30.

²⁶ Tenûhî'nin eserinde Mûnis el-Hâzin'in Halife Mu'tazîd döneminde sâhibü'ş-şurtalık görevinde bulunduğunu gösteren bir anekdot bulunmaktadır (*Nişvâru'l-muhâdara*, III, 63-65). Bununla birlikte Mes'ûdî'nin (*Mürûcû'z-zehab*, IV, 248) eserinde, onun Mu'tazîd döneminde sâhibü'l-hares olduğunu gösteren bir rivâyetin yer alması, Tenûhî'nin rivâyetinde bir isim karıştırması yapmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

üzerine Mûnis el-Hâdim, halifeye bu gürültü ve kargaşayı askerlerin çıkardığını, bundan dolayı atiyyelerinin serbest bırakıldığını bildirmiş ve bu sözleri işiten Mu'tazid ise kaşlarını çatmış ve kendi kendine homurdanmıştı.²⁷ Burada sözü edilen atiyye, Mu'tazid'in vefatından birkaç gün önce artık öleceğinin anlaşılması üzerine oğlu Ali'ye veliaht olarak beyat edilmesinden dolayı askerler tarafından talep edilmiş olmalıdır.²⁸ Söz konusu rivâyette her ne kadar Mûnis'in görevinden bahsedilmese de şehrin emniyet ve asayişinden sorumlu olan şurta komutanı Mûnis'in, çıkan kargaşa hakkında hâlâ hayatta olan halifeyi bilgilendirmiş olduğu düşünülebilir. Ancak bu rivâyette ilgili işaret etmemiz gereken bir husus bulunmaktadır. Biraz sonra ele alacağımız gibi Mûnis'in, Halife Mu'tazid döneminde sürgüne gönderildiğini iddia eden Bowen, bu iddiasına ters düşmesi sebebiyle, Mes'ûdî tarafından açık bir şekilde Mûnis el-Hâdim olarak kaydedilen ismin, Mûnis el-Hâzin olarak değiştirilmesi gerektiği kanaatindedir.²⁹ Şimdi zikredeceğimiz rivâyetlerle de çelişen Bowen'un bu görüşü, daha sonra yeniden ele alınacaktır.

Geriyeye kalan iki rivâyet, Müktefî'nin halifeliğinin en azından ilk yılında şurta komutanlığı görevini Mûnis'in sürdürdüğünü ortaya koyarken, aynı zamanda Halife Mu'tazid'in vefatı esnasında onun bu görevi yürüttüğü izlenimini veren ilk rivâyete dair yapmış olduğumuz yorumu da teyit eder mahiyettedir. Bunlardan birincisine göre, amcası Abdülvâhid b. Muvaffak, Müktefî'nin halife olmasından yaklaşık dört ay sonra öldürülmüştür (16 Ramazan 289/24 Ağustos 902).³⁰ Taberî'nin ve Mes'ûdî'nin ortak anlatımına göre ise öldürülmeden önce göz altına alınan Abdülvâhid, bir müddet Mûnis'in yanında tutuklu kalmıştır.³¹ İkinci rivâyet, İbnü'l-Mu'tezz'in tutuklanmasıyla alâkalıdır. Müktefî halife ilan edilince, kendisinden şüphelenilen İbnü'l-Mu'tezz'in Abbâsî hanedanının bazı mensuplarıyla birlikte, Mûnis tarafından hapsedildiği bildirilmektedir.³² Burada aynı İbnü'l-Mu'tezz'in, daha sonra vezir ve devletin diğer ileri

²⁷ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, IV, 274.

²⁸ Yılmaz, *Abbâsîler*, s. 276-277.

²⁹ H. Bowen, "Mu'nis al-Muzaffar", *El²*, VII (Leiden 1993), s. 575.

³⁰ Taberî, *Târîh*, X, 93.

³¹ Taberî, *Târîh*, X, 93-94; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, IV, 282.

³² İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", *DİA*, XXI (İstanbul 2006), s. 144.

gelenlerinin anlaşmaya varması neticesinde mevcut halife Muktedir'in azledilmesiyle halife ilan edildiğini ve sadece bir gece iktidarda kaldığını hatırlatmakta fayda vardır.

Mu'tazid'in vefatından sonra halifelik tahtına oturan Müktefî'nin, göreve gelmesinin hemen akabinde, ordu komutanı Bedir'in öldürülmesi hariç, devletin üst düzey kademelerinde görev yapan kişilerde her hangi bir değişikliğe gittiğine dair kaynaklarda bir bilginin yer almaması da, Mûnis'in bu göreve devam ettiğini gösteren bir başka delil olarak zikredilebilir.³³ Muhtemelen bu yaklaşım, Abdülvâhid b. Muvaffak'ın tutuklanmasıyla alâkalı zikretmiş olduğumuz birinci rivâyetteki Mûnis isminin, kime işaret ettiği hususundaki kapalılığın giderilmesine de yardımcı olacaktır. Buna göre burada ihtimal dâhilinde olabilecek Mûnis el-Hâzin, Mu'tazid'in halifeliği döneminde sürdürdüğü sâhibü'l-hares (doğrudan halifeye bağlı bulunan muhafız birliği komutanı) görevine devam ediyor olmalıdır.³⁴ Nitekim Halife Müktefî dönemini içeren kaynaklarda yer alan Mûnis el-Hâzin ile alâkalı iki rivâyet de, bu görüşü teyit eder mahiyettedir. Bunlardan birincisi onun kalabalık bir ordu ile, Ordu Komutanı Bedir'in öldürülmesinden sonra Halife Müktefî'ye isyan eden İshak el-Fergânî üzerine sevk edilmesiy-le alâkalıdır ve bu sefer Abdülvâhid b. Muvaffak'ın öldürüldüğü yıl gerçekleşmiştir (289/902).³⁵ İkinci rivâyette ise Karmatîlerle savaşmak üzere 293 (906) yılında Muhammed b. İshâk komutasında sevk edilen ordunun hemen arkasından, onun da beraberindeki bir başka ordu ile birlikte Hîf'e gönderildiği kaydedilmektedir.³⁶ Dolayısıyla Müktefî'nin ilk yılında Mûnis el-Hâzin hares komutanlığına devam ederken, araştırma konusu olan Mûnis el-Hâdim'in de şurta komutanlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

³³ Yılmaz, *Abbâsîler*, s. 367.

³⁴ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, IV, 248-251. Ayrıca bk. C. E. Bosworth, "Mu'nis al-Fahl", *EP*, VII (Leiden 1993), s. 575.

³⁵ Taberî, *Târîh*, X, 94.

³⁶ Taberî, *Târîh*, X, 123. Taberî'nin *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* adlı eserinin Mu'tazid, Müktefî ve Muktedir dönemlerini İngilizceye tercüme eden Franz Rosenthal, esas alınan metinde Mûnis el-Hâzin olarak yer alan bu ismi, diğer iki yazmaya göre Mûnis el-Hâdim olarak düzeltme yoluna gitmiştir. Ancak biraz sonra ele alınacağı gibi Mûnis el-Hâdim'in bu esnada Mekke'de sürgünde olduğu dikkate alındığında bu düzeltmeyi doğru kabul etmek bir hayli zor gözükmektedir (*The Return of the Caliphate to Baghdad* (edit. Ehsan Yar-Shater), Albany 1985, XXXVIII, 160 dn. 760). Nitekim Mes'ûdî de, Karmatîler üzerine gönderilen komutanın el-Fahl diye bilinen Mûnis el-Hâzin olduğunu teyit etmektedir (*et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 340).

Taberî ve Arîb, 291 (904) yılında Bağdat şurta komutanlığı görevinde Muhammed b. Yahya el-Vâsikî'nin bulunduğunu kaydetmektedirler.³⁷ Şayet biz yukarıdaki rivâyetlerden de ilham alarak, Mu'tazid döneminde sâhibü'ş-şurtalık görevini yürüten Bedir'in 288 (901) yılında Fars'ta görevlendirilmesinden sonra,³⁸ onun yürüttüğü bu göreve doğu yakası şurta komutanı Mûnis'in getirildiğini kabul edersek, verilen bu tarihi, Mûnis'in de söz konusu görevden alınma tarihi olarak kabul edebiliriz. Bu yaklaşım aynı zamanda Mûnis'in sürgüne gönderilme sebebini anlamakta da yardımcı olacaktır. Sûlî, tarih belirtmeksizin, Mısır'a görevlendirilmeyi isteyen Mûnis'in, onu kendisinden uzaklaştırmayı arzu eden Halife Müktefî tarafından Mekke'ye sürgüne gönderildiğini kaydetmektedir.³⁹ Tam bu noktada, Mûnis'le uzun yıllar birlikte çalışan ve hatta aynı kayığı paylaşacak kadar aralarında sıkı bir dostluk bulunduğu anlaşılan Ordu Komutanı Bedir'in öldürülmesi hadisesini hesaba katmak gerekecektir. Müktefî, dostu ve birlikte hareket ettiği Bedir'i 289 (902) yılının sonlarında öldürtmesinden sonra,⁴⁰ muhtemelen kendisine karşı tavırları değişen ve hatta kuşku duymasına neden olan Mûnis'i, önce şurta komutanlığı görevinden almış olmalıdır. Ardından bir müddet Bağdat'ta kalan ve başına herhangi bir tehlikenin gelmesinden çekinen Mûnis'i, kendisini Mısır'da görevlendirmesini istemesi üzerine de, Mekke'ye sürgüne gönderdiği düşünülebilir. Bundan kısa bir süre önce Tolunoğulları idaresinde bulunan Mısır'ın, doğrudan Abbâsî idaresine bağlanmasının 1 Rebîülevvel 292 (11 Ocak 905) tarihinde olduğu dikkate alındığında,⁴¹ Mûnis'in bu tarihten önce sürgüne gönderilme ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Bütün bunlardan sonra Bowen'un, Zehebî tarafından muhtemelen sehven kaydedilmiş olan ve İbn Tağriberdî tarafından aynen tekrar edilen bilgiden hareketle, Mûnis'in, Halife

³⁷ Taberî, *Târîh*, X, 113; Arîb b. Sa'd el-Kurtubî, *Sılatü Târîhi't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl) (*Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* içinde), XI, 11-184, Kahire 1990, s. 13.

³⁸ Taberî, *Târîh*, X, 84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 509.

³⁹ Ebû Bekir es-Sûlî, *Kısmün min ahbârî'l-Muktedir-Billâh el-Abbâsî* (nşr. Halef Reşid Numan), Bağdat 1999, s. 51.

⁴⁰ Müktefî'nin Bedir'i öldürtmesi hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, *Abbâsîler*, s. 279-287.

⁴¹ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbü Vülâti Mısır*, Beyrut 1987, s. 190-191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 536; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts., I, 322; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 137.

Mu'tazîd döneminde sürgüne gönderildiği şeklindeki iddiasına gelince, bunun zorlama bir yorum olduğunu söylemek gerekecektir.⁴² Nitekim Bowen'un bizzat kendisi bu sonuca ulaşmak için, önceden geçtiği gibi Mes'ûdî'nin Mu'tazîd'in vefatıyla alâkalı naklettiği rivâyette açıkça zikretmiş olduğu Mûnis el-Hâdim ismini Mûnis el-Hâzin olarak düzeltme yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Ayrıca onun konu ile ilgili kesin hüküm bildiren Sûlî'deki rivâyeti görmediği de açıktır.

Mûnis'in sürgün hayatı fazla uzun sürmemiştir. 295 (908) yılında Müktefî'nin vefatından sonra halife olan Muktedir, tahta oturmasının hemen ardından, onu Bağdat'a geri çağırmıştır.⁴³ Muktedir'in halife olmasından dört ay sonra kendisini azletmek ve İbnü'l-Mu'tezzî halife tayin etmek için girişilen isyanın bastırılmasını sağlayan birkaç komutandan birisi de Mûnis'tir.⁴⁴ Arîb ve Sâbî'ye göre İbnü'l-Mu'tezz isyanının bastırılmasında kilit rol oynayan Mûnis el-Hâdim, Bağdat'ta yeniden asayîşi temin etmek ve bu isyana destek vermiş olanları yakalatarak cezalandırmak üzere sâhibü's-şurta olarak tayin edilmiştir.⁴⁵ Ancak bu bilgiyi diğer kaynaklarca teyit etmek biraz güç görünmektedir. Onlara göre sâhibü's-şurtalık görevine tayin edilen Mûnis el-Hâzin'dir.⁴⁶ Kaldı ki bizzat Arîb'in kendi eserinin ilerleyen sayfalarında Mûnis el-Hâzin'in vefatıyla alâkalı verilen bilgilerden söz konusu görevi onun yürüttüğünü anlamak mümkündür.⁴⁷ Nitekim muahhar tarihçilerden İbnü'l-Esîr, bu göreve tayin edilenin Mûnis el-Hâzin olduğunun altını çizerek, iki ismin birbirine karıştırılmaması hususuna özellikle dikkat çeker.⁴⁸ Bu noktada, döneme yakın kaynaklar tarafından sâhibü's-şurtalıkla alâkalı daha sonraki yıllara ait yapılan atıfların onun tespitine uyum gösterdiğini belirtmek gerekir.⁴⁹ Diğer taraftan, ikinci kısımda ele alınacağı gibi, Muktedir'in halifeliği boyunca sürekli askerî

⁴² Bowen, "Mu'nis al-Muzaffar", *EI*², VII , 575.

⁴³ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 51-52.

⁴⁴ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 33.

⁴⁵ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 33; Sâbî, *el-Vüzerâ*, 28.

⁴⁶ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 99; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 7-8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 17. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, X, 141; Hemedânî, *Tekmile*, s. 201.

⁴⁷ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 45-46.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 17.

⁴⁹ Bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 128; Hemedânî, *Tekmile*, s. 201.

seferlerde görevlendirilen Mûnis'in, merkezde böyle bir görevi yürüttüğünü düşünmek biraz zor gözükmektedir.

Bu dönemde sürekli askerî seferlerde görevlendirilen Mûnis'in gün geçtikçe emrine verilen asker sayısı artmış ve dönemin en önde gelen komutanı haline gelmiştir.⁵⁰ 300 (912-913) yılında Haremeyn ve Suğûr bölgesinin idaresi kendisine bırakılan Mûnis,⁵¹ bir yıl sonra ise Halife Muktedir'in, daha sonra Râzî-Billâh lakabıyla halife olan oğlu Ebü'l-Abbâs'a (322-329/934-940) Mısır ve Mağrib'in idaresini vermesi üzerine, ona vekâlet etmesi için görevlendirilmiştir.⁵²

Askerî seferlerde elde ettiği galibiyetler sebebiyle nüfuzu bir hayli artan Mûnis, Muktedir'in halifeliğinin son dönemlerinde tam bir Emîrül-ümerâ gibi davranmaya başlamıştır.⁵³ Onun bu tutumu Muktedir ile aralarında ciddi bir çekişme yaşanmasına sebep olmuş ve ikisi arasında meydana gelen savaşta Muktedir, Mûnis'in askerleri tarafından öldürülmüştür (320/932).⁵⁴ Mûnis'in, Muktedir'den sonra iktidara geçen Kâhir-Billâh zamanında da bu tutumunu sürdürmesi onun sonunu hazırlamış, Kâhir-Billâh'ın verdiği emir üzerine kurulan bir tuzak neticesinde öldürülmüştür (Şaban 321/Ağustos 933).⁵⁵ Mûnis'in hayatı hakkında yapılan bu tespitlerin ardından, kendisine bizzat Halife Muktedir tarafından el-Muzaffer lakabının verilmesine neden olan askerî seferlerini ele almak yerinde olacaktır.

II. Askerî Seferleri

Askerlik mesleğine belki de Halife Mu'tazid'in babası Muvaffak'ın yanında başlayan Mûnis'in, ilk askerî seferlerine, halife olmasından önce ve sonra Mu'tazid'in komutasında çıktığı kesindir. Kaynakların net bir şekilde Mûnis'in katıldığını kaydettikleri birisi Mu'tazid'in

⁵⁰ Mûnis'in asker sayısındaki artış için bk. David Bruce Jay Marmer, *The Political Culture of the Abbasid Court, 279-324 (A.H)*, Princeton University, 1994, s. 248-249.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XIII, 75.

⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 32; Hemedânî, *Tekmile*; s. 204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 76.

⁵³ Yiğit, "Mûnis el-Muzaffer", *DİA*, XXXI, s. 148.

⁵⁴ Abdülkerim Özyayın, "Muktedir-Billâh", *DİA*, XXXI (İstanbul 2006), s. 144-145.

⁵⁵ Yiğit, "Mûnis el-Muzaffer", *DİA*, XXXI, s. 148.

halife olmasından önceye diğeri ise halifeliği dönemine rastlayan iki sefer, daha önce zikredilmişti. Mûnis'in daha çok Mekke'de sürgünde bulunduğu Halife Müktefî döneminde, iştirak etmiş olduğu askerî sefer bulunmamaktadır.

Muktedir'in halifeliğinin ilk yılından itibaren bizzat komutan olarak askerî seferlerde görevlendirilen Mûnis, onun yirmi beş yıl süren halifeliği boyunca son birkaç yıl hariç, neredeyse aralıksız olarak bu seferlerine devam etmiştir. Bu dönemdeki ilk askerî seferi, 15 Şaban 296 (9 Mayıs 909) tarihinde Bizans toprakları üzerine olmuştur.⁵⁶ Onun bu sefer esnasında, Rumlarla Malatya sınırında karşılaştığı ve yapılan savaş sonrasında galibiyet elde ederek birçok esir ele geçirdiği, 6 Muharrem 297 (25 Eylül 909) tarihinde Bağdat'a ulaşan mektubundan anlaşılmaktadır.⁵⁷

Mûnis, Bizans topraklarına düzenlenen bu başarılı seferin ardından, Fars bölgesini ele geçirmiş bulunan Leys b. Ali'ye karşı savaşmakla görevlendirilmiştir. Saffârî Emîri Tâhir b. Muhammed'in komutanlarından olan Leys b. Ali, kısa bir süre önce Tâhir b. Muhammed'i mağlup ederek Sîstan'da yönetimi ele geçirmişti (27 Cemâziyelâhir 296/23 Mart 909).⁵⁸ Bu yenilginin ardından yardım almak üzere Fars valisi Sübkerâ'nın yanına giden Tâhir b. Muhammed ve kardeşi Yakup, Sübkerâ tarafından yakalanarak Halife Muktedir'e teslim edilmişti (11 Ramazan 296/3 Haziran 909). Bunun üzerine Muktedir de, Sübkerâ'yı Fars'a vali tayin etmişti.⁵⁹ Ancak Sîstan'dan sonra Fars'ı da ele geçirmek isteyen Leys b. Ali, Tâhir b. Muhammed ve kardeşi Yakub'un yakalanarak halifeye teslim edilmesini bahane ederek Fars

⁵⁶ Taberî, *Târîh*, X, 142; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 34.

⁵⁷ Taberî, *Târîh*, X, 143; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 54.

⁵⁸ Daha geniş bilgi için bk. *The Târih-e Sîstân* (trc. Milton Gold), Roma 1976, s. 224-228; C. E. Bosworth, *The History of the The Saffârids of Sîstan and the Maliks of Nimruz (247 / 861 to 949 / 1542-3)*, New York 1994, s. 257-258; a.mlf., "The Tâhirids and Saffârids", *CHIr*, IV (Cambridge 1993), s. 123; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, V (İstanbul 1989), s. 443-444.

⁵⁹ *The Târih-e Sîstân*, s. 228-229. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, X, 141, 143; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 35; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, V, 76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 54; Bosworth, *The Saffârids of Sîstan*, s. 259; a.mlf., "The Tâhirids and Saffârids", 123; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, V, 444.

üzerine yürüdü.⁶⁰ Yapılan savaşta Sübkerâ'yı mağlup eden Leys b. Ali, Fars'ın merkezi Şiraz'a girdi. Diğer taraftan bu mağlubiyet sonrası Errecân'a çekilen Sübkerâ ise olanları Halife Muktedir'e bildirerek yardım istedi. Bunun üzerine Sübkerâ'ya yardım için Fars'a gitmesi emredilen Mûnis, beş bin kişilik bir orduyla bölgeye ulaştı (Ramazan 297/14 Mayıs-12 Haziran 910).⁶¹ Bu arada Mûnis ve Sübkerâ'nın Errecân'da bulduklarını öğrenen Leys, bunlarla savaşmak için harekete geçmiş iken, Kum'da bulunan Hüseyin b. Hamdân'ın Mûnis'e yardım etmek için Beydâ'ya doğru ilerlediğini haber aldı. Bu durum karşısında karar değiştiren Leys, Hüseyin b. Hamdân'ın Şiraz'ı ele geçirmesini engellemek amacıyla kardeşini buraya gönderirken, kendisi de yönünü Hüseyin b. Hamdân üzerine çevirdi. Ancak onun düşmanına daha çabuk ulaşmak için kestirme yolu tercih etmesi ve ardından yolunu kaybetmesi farkında olmadan Mûnis'in ordusuyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Böylece Hâbezân denilen yerde düşmanlarını gafil avlayan Mûnis ve Sübkerâ, yapılan şiddetli savaş sonrasında Leys'in ordusunu mağlup ederek kendisini de esir aldılar. Bu galibiyet sonrasında, muhtemelen daha sonra savaş alanına gelmiş bulunan Hüseyin b. Hamdân Kum'a, Sübkerâ Şiraz'a giderken; Mûnis de esir alınmış olan Leys ile birlikte Bağdat'a dönmek üzere yola çıktı.⁶² Diğer kaynakların neredeyse tamamı Mûnis ile Leys arasındaki savaşın ay belirtmesizin 297 (910) yılında gerçekleştiğini zikrederken, Sûlî,⁶³ bu savaşın Muharrem 298'de (Eylül 910) meydana geldiğini kaydetmektedir. Ancak Arîb'in söz konusu tarihi titiz bir şekilde Zilhicce 297 (Ağustos 910) olarak kaydetmesi,⁶⁴ aradaki farkın sadece birkaç günden ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

Mûnis'in ayrılmasından sonra Fars'ta yaşanan gelişmeler, onun Bağdat'a varmadan yeniden buraya dönmesine neden olmuştur. Fars'ta tekrar idareyi ele geçirmiş bulunan

⁶⁰ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 35; *The Târih-e Sistân*, s. 230.

⁶¹ Taberî, *Târih*, X, 143; Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 106-107; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 35; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 16-17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 56. Bazı farklılıklar için bk. *The Târih-e Sistân*, s. 230-232.

⁶² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 56-57. Ayrıca bk. Taberî, *Târih*, X, 143.

⁶³ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 107.

⁶⁴ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 36.

Sübkerâ'nın kâtibi İsmail b. İbrahim, halifenin ordusunun ayrıldığını ve kısa zamanda bir daha dönemeyeceğini, dolayısıyla işlerini düzeltinceye kadar halifelîğe ödediği parayı göndermemesini söylemiş ve Sübkerâ da onun bu düşüncesine katılmıştı. Bu durum, o anda hapiste bulunan bir önceki kâtip Abdurrahman b. Cafer tarafından Vezir İbnü'l-Furât'a gizlice bildirildi. Bunun üzerine vezir, henüz Vâsî'ta ulaşmış bulunan Mûnis'e mektup yazarak Fars'a geri dönmesini ve Sübkerâ'yı de yakalayarak Leys ile birlikte Bağdat'a getirmesini emretti. Aldığı emir doğrultusunda geriye dönen Mûnis, Ahvaz'a ulaştığında kendisine hediyeler gönderen Sübkerâ, ondan halife ile aralarını düzeltmesi hususunda ricada bulundu. Bunun üzerine Mûnis'in aracılığıyla Sübkerâ'nın Fars ve Kirman için ödeyeceği vergi miktarı belirlenmeye çalışıldı ise de yapılan teklifler Vezir İbnü'l-Furât tarafından kabul edilmedi. Ancak Mûnis'in iki taraf arasında barış sağlanması için göstermiş olduğu bu çaba, onun Fars'taki görevine son verilmesine neden olmuştur. Yapılan pazarlıklar esnasında Mûnis'in, Sübkerâ'nın tarafını tuttuğunu düşünen ve karar değişikliğine giden İbnü'l-Furât, Vâsîf Kamah ve Muhammed b. Cafer el-Abertâyî⁶⁵ komutasında yeni bir orduyu Fars'a gitmek üzere yola çıkardı. Diğer taraftan Mûnis'e yazdığı mektupta ise Leys'i muhafaza konusunda kendisinden başka kimseye güvenemeyeceğini, bu yüzden onunla birlikte Bağdat'a dönmesini ve yanında bulunan askerlerden büyük çoğunluğunu da Bağdat'tan gelen yeni orduya katılması için Fars sınırında bırakmasını emretti. Bunun üzerine Mûnis, aldığı emir doğrultusunda Bağdat'a gitmek üzere Ahvaz'dan ayrılmıştır.⁶⁶ Mûnis'in ayrılmasından sonra bölgeye gelen yeni ordu, Sübkerâ'ya karşı kazandığı galibiyet sonrasında Fars'ta hâkimiyeti ele geçirecek bu bölgenin Abbâsî idaresinde kalmasını sağlamıştır (298/911).⁶⁷ Ancak elde edilen bu başarıda Mûnis'in daha önce Leys'e karşı kazanmış olduğu zaferin yaptığı katkının altını çizmek gerekecektir. Zira Mûnis'in, Sistan'da Saffârî ailesini devreden çıkararak iktidarı ele

⁶⁵ Sûlî'nin eserinde, Abertâyî'nin daha önce Mûnis ile birlikte geldiği ve bölgenin haraç işlerine bakmakla görevlendirildiği kaydedilmektedir (*Muktedir-Billâh*, s. 107).

⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 18-19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 57-58.

⁶⁷ Geniş bilgi için bk. Taberî, *Târîh*, X, 144; Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 111-112; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 37; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 19; Hemedânî, *Tekmile*, s. 197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 58.

geçiren Leys'e karşı elde etmiş olduğu galibiyet, bu bölgenin Abbâsî idaresinde kalmasını sağlayan önemli bir basamak olmuştur.

Fars'tan döndükten sonra yaklaşık üç yıl merkezde kalan Mûnis'in tekrar Bağdat'tan ayrılması yine bir isyanı bastırmakla görevlendirilmesi üzerine olmuştur. Bu kez görevi Musul'da isyan eden vali Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ı itaat altına almaktı. Mevcut kaynaklara göre Ebü'l-Heycâ'nın niçin isyan ettiğini tespit etmek biraz güç gözükmektedir. Sûlî ve Arîb, 301 (913) yılında, anne tarafından akrabası olan Kürtlerle birlikte hareket eden Ebü'l-Heycâ'nın Musul halkından birçok kişiyi öldürdüğünü ve itaatten ayrılmış gibi hareket etmeye başladığını bildirmektedir.⁶⁸ Bu sırada Ebü'l-Heycâ'nın kardeşi Hüseyin b. Hamdân'ın da Diyârırebâ valisi olduğunu ve her ikisinin de büyük bir kabile desteğine sahip bulduklarını dikkate aldığımızda, onun bu hareketini bağımsızlık kazanma yolunda atılmış bir adım olarak değerlendirmek mümkündür.⁶⁹ Halife tarafından söz konusu isyanı bastırmakla görevlendirilen Mûnis, önce Safer ayı ortalarında Beniy b. Nefis komutasında öncü bir birlik yola çıkarırken, kendisi de Rebîülevvel ayında Musul'a hareket etti. Bunun üzerine durumun ciddiyetini anlayan Ebü'l-Heycâ, Mûnis'i karşılayarak kendisinin affedilmesi için emân talebinde bulundu. Bu talebi olumlu karşılayan Mûnis, Ebü'l-Heycâ ile birlikte Bağdat'a döndüğünde Halife Muktedir her ikisine birden hil'at giydirdi.⁷⁰ Safer ayında Musul valiliğinden azledilen Ebü'l-Heycâ'nın yerine önce Yümn et-Tolûnî tayin edilmiş, ardından aynı yıl içerisinde o da azledilerek bu görev Nahrîr el-Hâdim es-Sağîr'e verilmişti.⁷¹ Muhtemelen Ebü'l-Heycâ'nın Musul'daki nüfuzunu dikkate alan Halife, bir yıl sonra onu yeniden buraya vali tayin etmiştir.⁷²

⁶⁸ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 163-164; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 44.

⁶⁹ Saîd ed-Dîvecî, *Târîhu'l-Mevsil*, 1982, s. 94.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 76-77. Mûnis'in Musul seferinden bahsetmeksizin sadece Ebü'l-Heycâ ile birlikte Bağdat'a dönüş tarihini kaydeden iki müelliften Sûlî (*Muktedir-Billâh*, s. 164), onun Rebîülevvel, Arîb (*Sıla*, s. 44) ise Rebîülâhir ayında Bağdat'a döndüğünü kaydetmektedir. İbnü'l-Esîr'in rivâyetine dayanarak Mûnis'in Rebîülevvel ayında sefere çıktığını kabul edersek, onun Bağdat'a dönüşünün Rebîülâhir ayında olması daha mantıklı gözükmektedir.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 76.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 91.

Mûnis'in 301 (914) yılında üstlendiği bir diğer görev, bu yılın Cemâziyelâhir ayında vefat etmiş olan Ali b. Ahmed er-Râsibî'nin mal ve parasını Bağdat'a getirmek olmuştur. Cündîşâpûr, Sûs, Mâzerâyâ ve sınıra kadar olan bölgelerin tamamından sorumlu olan Ali b. Ahmed, söz konusu bölgelerden yıllık bir milyon dört yüz bin dinar gelir elde etmekteydi. Onun vefatı üzerine bu malların gözetim altına alınması için önce Abdülvâhid b. Fazl'ı bir grup askerle birlikte bölgeye sevk eden Halife Muktedir, ardından muhtemelen söz konusu malların Bağdat'a getirilmesi için Mûnis'i göndermiştir.⁷³ Rivâyette olayın bundan sonraki kısmı hakkında bilgi verilirse de Mûnis'in bu görevi başarıyla tamamladığı anlaşılmaktadır.

Mûnis 302 (914) yılında Berka ve İskenderiye'yi ele geçirmiş bulunan Fâtımî ordusunu Mısır'dan çıkarmak üzere görevlendirilmişse de, onun buraya varmasından çok kısa bir süre önce iki taraf arasındaki savaşın sona erdiği, ancak düşman ordusunun bölgeden henüz çekilmediği görülmektedir. Kuzey Afrika'daki coğrafi, malî ve siyasî yapının emellerini gerçekleştirmek için elverişli olmadığını bilen ilk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî (297-322/909-934), İslâm dünyasında söz sahibi olabilmek için doğuya yönelmesi ve özellikle de Mısır'ı ele geçirmesi gerektiğinin farkındaydı.⁷⁴ Saltanatının ilk yıllarından itibaren bu hedefini gerçekleştirme gayreti içinde olan Ubeydullah el-Mehdî'nin Mısır'a ilk saldırısı 301 (914) yılında olmuştur.⁷⁵ Ubeydullah el-Mehdî tarafından sevk edilen ordunun Berka'yı ele geçirdiği ve valiyi buradan çıkardığının bildirilmesi üzerine,⁷⁶ Halife Muktedir, Mısır'da ordu ve haraç

⁷³ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 166-167; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 45.

⁷⁴ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII (İstanbul 1995), s. 229. Ayrıca bk. Hasan İbrahim Hasan, "Fatımiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, V (İstanbul 1989), s. 148.

⁷⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 192.

⁷⁶ Taberî, *Târîh*, X, 148. 301 yılında Ubeydullah el-Mehdî'nin ordusu tarafından Berka'dan sonra İskenderiye'nin de ele geçirildiğini belirten İbnü'l-Esîr, aynı yıl bölgeye gönderilen Mûnis tarafından bunların mağlup edilerek Mısır'dan çıkarıldıklarını kaydetmektedir (*el-Kâmil*, VIII, 84-85). Bu anlatımdan ilk bakışta Mûnis'in 301 yılında Mısır'a gittiği ve burada savaştığı anlaşılmakta ise de biraz sonra ele alınacağı gibi diğer kaynaklarda yer alan anlatımlardan bunun doğru olmadığı görülmektedir. Bu durumun İbnü'l-Esîr'in olayın toplu sunumunu yapmasından kaynaklandığı gayet açıktır. Nitekim müellif 302 yılı olaylarında hadisenin yeniden tafsilatlı anlatımını yapmaktadır (*el-Kâmil*, VIII, 89-90). Ayrıca Berka'da gerçekleşen savaş hakkında geniş bilgi için bk. Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 202-203; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 192.

işlerine bakmak üzere Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Mâzerâî'yi tayin ederken, Kâsım b. Sîmâ'yı da Berka ve İskenderiye'de savaşmak üzere görevlendirdi (15 Ramazan 301/14 Nisan 914).⁷⁷ Diğer taraftan Ubeydullah el-Mehdî'nin komutanı Habâse b. Yusuf, Berka'nın ele geçirilmesinden sonra yüz bin kişilik bir ordu ile İskenderiye üzerine yürüyerek burayı da ele geçirdi (8 Muharrem 302/3 Ağustos 914).⁷⁸ Bu tehlikeli gelişme karşısında Mısır valisi Tekin'in Bağdat'tan yeniden yardım istemesi üzerine harekete geçen Halife Muktedir, bu kez Mûnis komutasında yeni bir orduyu bölgeye sevk ederken, ayrıca Şam bölgesinden de Mısır'a yardım etmek üzere ordu çıkarılmasını emretti.⁷⁹ Bağdat'tan yola çıkan ilk Abbâsî ordusunun ardından, Ahmed b. Kayıgılıg ve Ebû Kâbus komutasındaki Şam bölgesinden harekete geçen ordu da bir ay sonra İskenderiye'ye ulaştı (7 Rebülevvel 302/30 Eylül 914). İki ordu arasında gerçekleşen birbirini takip eden şiddetli savaşlar sonrasında Ubeydullah el-Mehdî'nin ordusu mağlup edilerek İskenderiye'den sürülmüştür (Cemâziyelevvel 302/Kasım-Aralık 914).⁸⁰ Bu arada Rebülevvel ayında Bağdat'tan hareket eden Mûnis'de ordusuyla birlikte bu savaşın hemen akabinde İskenderiye'ye ulaşmıştır (Cemâziyelâhir 302/Aralık 914). Mûnis'in Mısır'a gelişini haber alan Ubeydullah el-Mehdî'nin Berka'daki kuvvetleri de buradan ayrılarak Mısır'ı terk etmiştir.⁸¹ Mûnis, muhtemelen düşmana göz dağı vermek ve büyük bir savaş sonrasında işlerin yeniden yoluna girmesini sağlamak amacıyla bir müddet daha Mısır'da kalmıştır. Bu süre içerisinde Mısır valisi Tekin'i görevinden azlederek Şam valiliğine, Zekâ el-Ağver'i de onun yerine Mısır valiliğine tayin etmiştir. Yaklaşık bir yıl Mısır'da kalan Mûnis, halifeden aldığı yeni emir doğrultusunda Hüseyin b. Hamdân isyanını bastırmak üzere buradan ayrılmıştır (8 Rebülâhir 303/20 Ekim 915).⁸²

⁷⁷ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 165-166, 176; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 45. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, X, 148.

⁷⁸ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 176; Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 203; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 51-52; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 192. Taberî, İskenderiye'nin Ubeydullah el-Mehdî'nin ordusu tarafından ele geçirilmesini 301 yılı olayları arasında zikreder (*Târîh*, X, 148).

⁷⁹ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 176; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 52.

⁸⁰ Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 203-204. Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, X, 149-150.

⁸¹ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 177; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 52.

⁸² Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 177-178; Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 206; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 52; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 193-194.

Bu, Mûnis'in, Hüseyin b. Hamdân ile ikinci defa karşılaşması olacaktır. Muktedir'in halifelikten azledilerek yerine İbnü'l-Mu'tezz'in halife olması için girişilen isyan sırasında Hüseyin b. Hamdân, Muktedir'i ele geçirmek amacıyla sarayı kuşatma altına almıştı. Bu kuşatma Mûnis el-Hâdim tarafından başarısızlığa uğratılınca Bağdat'tan Musul'a kaçmak zorunda kalmıştı. Kendisini yakalamakla görevlendirilen kardeşi Musul valisi Ebû'l-Heycâ'nın ısrarlı takibine rağmen yakalanamayan Hüseyin b. Hamdân, diğer kardeşi İbrahim ve Vezir İbnü'l-Furât'ın aracılığıyla halifeden emân elde etmeye muvaffak olmuş, kısa bir süre sonra da Cibâl bölgesinde yer alan Kum ve Kaşan valiliklerine tayin edilmişti. 297 (910) yılında, Fars'ı istila eden Leys b. Ali'nin ele geçirilmesi hususunda Mûnis'e yardım etmekle görevlendirilen Hüseyin b. Hamdân, Fars'tan Bağdat'a döndükten sonra Diyârırebîa valiliğine tayin edilmiş ve 301 (913-914) yılında Bizans'a karşı başarılı bir sefer düzenlemiştir.⁸³ Ne var ki bundan bir yıl⁸⁴ sonra Vezir Ali b. İshâ'nın, Bağdat'tan gelen görevlilere idaresi altında bulunan yerleri teslim etmesini emretmesi, onun ikinci defa isyan etmesine sebep olmuştur.⁸⁵ Söz konusu rivâyetin baş tarafında kendisinden ödemesi istenen vergileri ödemediği belirtilen Hüseyin b. Hamdân'ın vezir tarafından niçin azledildiğini tam olarak anlamak güç gözükmektedir. Bu durumda devletin içinde bulunduğu siyâsî ve askerî istikrarsızlığı dikkate alan ve kendi gücüne güvenen Hüseyin b. Hamdân'ın ödenmesi gereken miktarın tamamını ödemediğini veya onun beklenenden daha fazla güçlenmesinden çekinen ve azletmeyi plânlayan vezirin ödenmesi gerekenden daha fazla talepte bulunduğunu düşünmek mümkündür.⁸⁶

⁸³ Hüseyin b. Hamdân hakkında daha geniş bilgi ve referanslar için bk. M. Canard, "Husayn b. Hamdân", *EP*, III (Leiden 1971), s. 619; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüseyin b. Hamdân b. Hamdân", *DİA*, XVIII (İstanbul 1998), s. 549; Dîvecî, *Târîhu'l-Mevsil*, s. 93-95.

⁸⁴ Kaynaklarda Hüseyin b. Hamdân'ın isyan etmesi ve yakalanması 303 (915-916) yılı olayları arasında anlatılmaktadır. Ancak Canard'ın ("Husayn b. Hamdân", *EP*, III, 619) yerinde tespitiyle Vezir Ali b. İshâ ile Hüseyin b. Hamdân arasındaki çekişme 302 (914-915) yılında başlamış olmalıdır. Savaşın bu yılda gerçekleşmesi sebebiyle hâdisenin 303 yılında kaydedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 92.

⁸⁶ Krş. Canard, "Husayn b. Hamdân", *EP*, III, 619; Karaarslan, "Hüseyin b. Hamdân b. Hamdân", *DİA*, XVIII, 549; Dîvecî, *Târîhu'l-Mevsil*, s. 95.

Hüseyin b. Hamdân'ın isyan ettiğinin anlaşılması üzerine harekete geçen vezir, bir taraftan Râik el-Kebîr komutasında kalabalık bir orduyu bölgeye sevk ederken; diğer taraftan da Mısır'da bulunan Mûnis'e oradaki işinin bitmesinin ardından Hüseyin b. Hamdân üzerine yürümesini emretmiştir.⁸⁷ Mûnis, Mısır'dan bölgeye geldiğinde, Dicle nehri kenarında Habeşe adı verilen mevkide, Hüseyin b. Hamdân yirmi bin kişilik ordusuyla, dört bin kişilik Abbâsî ordusunu kuşatma altına almıştı. Mûnis'in yaklaşmakta olduğunu haber alan ve morali düzelten Râik komutasındaki Abbâsî ordusu ani bir baskınla geçici bir galibiyet elde ederek Musul tarafına çekilirken, Hüseyin b. Hamdân da ordusu ile birlikte Diyârırebîa tarafına yöneldi.⁸⁸ Bu esnada Mûnis'in kendisine doğru yaklaşmakta olduğunu öğrenen Hüseyin b. Hamdân mektuplar göndererek özür beyan etmeye çalıştıysa da anlaşma sağlanamadı. Bunun üzerine yürüyüşüne devam eden Mûnis ordusuyla birlikte Cezîretü İbn Ömer'de karargâh kurarken, Hüseyin b. Hamdân da yanına ailesini ve mallarını alarak İrmîniye tarafına kaçtı. Arkasından Büleyk komutasında bir askerî birlik sevk eden Mûnis, onu ve ailesini esir alarak, mallarına el koydu.⁸⁹ 15 Şaban'da (22 Şubat) Hüseyin b. Hamdân'ı yakalayan Mûnis, 20 Ramazan 303 (27 Mart 916) tarihinde Bağdat'a geldi.⁹⁰ Mûnis'in kendisiyle birlikte Bağdat'a getirmiş olduğu Hüseyin b. Hamdân önce hapsedilmiş, iki yıldan fazla bir süre hapiste kaldıktan sonra da Halife Muktedir'in emri ile öldürülmüştür (Cemâziyelevvel 306/Ekim 918).⁹¹

Muahhar tarihçilerden İbnü'l-Esîr ve İbn Tağrıberdî, Hüseyin b. Hamdân'ın çıkarmış olduğu isyanı bastırmasının ardından Bağdat'a gelen Mûnis'in, 304 (916) yılında Bizans üzerine yaz seferine çıktığını kaydederler.⁹² Konuya daha geniş yer veren İbnü'l-Esîr'in anlatımından, Mûnis'in amacının sadece Bizans toprakları üzerine sefer düzenlemek olmadığı, aynı zamanda Hüseyin b. Hamdân ve kardeşlerinin yakalanmasından sonra Musul ve çevresine yeniden düzen verme niyetiyle bu sefere çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu seferi esna-

⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 92.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 92-93. Krş. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 183; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 55.

⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 36-37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 93.

⁹⁰ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 184, 178; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 55.

⁹¹ Hüseyin b. Hamdân'ın öldürülme sebebi ile alâkalı yorumlar için bk. Canard, "Husayn b. Hamdân", *EP*, III, 619; Karaarslan, "Hüseyin b. Hamdân b. Hamdûn", *DİA*, XVIII, 549.

⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 106; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 213.

sında önce Musul'a gelen Mûnis, Sübük el-Müflihî'yi Bâzendâ ve Kardâ'ya, Osman el-Anzî'yi Beled, Bâaynâsâ ve Sincâr'a, Diyârırebîa'nın geri kalan kısmına ise Vasîf el-Bektemirî'yi tayin ettiği bildirilmektedir. Daha sonra Musul'dan Malatya'ya geçen Mûnis, buradan Bizans topraklarına düzenlediği seferle birçok kale ele geçirmiştir. Aynı zamanda yine onun emri ile Tarsus'ta bulunan Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed de Bizans toprakları üzerine sefere çıkmıştır.⁹³

Mûnis, 305 (917) yılı başlarında esir mübadelesi yapmak üzere Suğûr bölgesine gönderilmiştir. Bu rivâyete göre 305 yılının Muharrem ayında (Haziran-Temmuz 917), iki Bizans elçisi kralın esir mübadelesi teklifini Halife Muktedir'e iletmek üzere hediyelerle birlikte Bağdat'a gelmiştir. Devletin gücünü ve ihtişamını göstermek için önce vezir daha sonra halife tarafından oldukça görkemli bir şekilde huzura kabul edilen elçilerin teklifini kabul eden Muktedir, bu işi gerçekleştirmek üzere Mûnis'i görevlendirmiştir. Müslüman esirlerin fidyelerinin karşılanması için Mûnis'e yüz yirmi bin dinar para veren halife, ayrıca yol güzergâhı üzerinde bulunan valilere mektuplar yazılarak şehre girişinden çıkışına kadar onun her türlü tasarrufa yetkili olduğunun bildirilmesini emretmiştir. Rivâyetin sonunda bu yılda yapılan esir mübadelesinin Bizans topraklarına doğru hareket eden Mûnis'in eliyle gerçekleştirildiği kaydedilmektedir.⁹⁴

İsyanların birbiri ardına patlak verdiği bu dönemde⁹⁵ Mûnis, Suğûr bölgesinden döndükten kısa bir süre sonra İrmîniye ve Azerbaycan valisi Yusuf b. Ebi's-Sâc'ın çıkarmış olduğu isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Sâcoğulları hanedanının kurucusu ağabeyi Muhammed b. Ebi's-Sâc'ın vefatından sonra iktidarı ele geçiren ve Mükteffî'nin halifeliğinin son yılında isyan eden Yusuf b. Ebi's-Sâc, Muktedir'in halifeliğinin ilk yılında yeniden Azerbaycan ve İrmîniye valisi olarak tayin edilmişti (296/909).⁹⁶ Ancak onun daha sonraki yıllarda Abbâsî Devleti'ne ödemek zorunda olduğu vergiyi ödememesi ve daha da önemlisi 304 (916-917) yılında Rey, Kazvîn, Zencân ve Ebher'i istila etmesi iki taraf arasındaki ilişkileri tamamen

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 106.

⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 107.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 65.

⁹⁶ Taberî, *Târîh*, X, 141-142; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 34; Hemedânî, *Tekmile*, s. 194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 54.

kopma noktasına getirdi. Söz konusu yerler, Sâmnî valisi Muhammed b. Sü'lûk'un idaresindeydi ve vergisini düzenli olarak Abbâsî devletine ödemekteydi. Halife Muktedir, ele geçirdiği yerleri boşaltması yolunda yapmış olduğu ısrarlı uyarılara, bir önceki Vezir Ali b. İsa tarafından tayin edildiğini iddia ederek muhalefet eden Yusuf b. Ebi's-Sâc üzerine Hakan el-Müflihî komutasında bir ordu gönderdi. Rey yakınında yapılan savaşta Hakan el-Müflihî komutasındaki orduyu mağlup eden Yusuf b. Ebi's-Sâc aldığı esirlerle birlikte yeniden Rey'e dönmüştür (305/917).⁹⁷ Bunun üzerine Muktedir, Suğûr bölgesinden henüz dönmüş bulunan Mûnis'i yeni bir orduyla birlikte aynı yıl içerisinde Azerbaycan'a sevk etmiştir.⁹⁸ Diğer taraftan Mûnis'in kendisiyle savaşmak üzere yola çıktığını haber alan Yusuf b. Ebi's-Sâc, söz konusu bölgelerin kendisine bırakılması halinde yedi yüz bin dinar vergi ödemeyi kabul edeceğini bildirdi. Ancak Mûnis'in kendisi adına ulaştırmış olduğu bu teklifin Muktedir tarafından kabul edilmediğini öğrenince, on gün içerisinde Rey'in haracının tamamını toplayarak Erdebil'e çekildi. Bu esnada Halife Muktedir de Rey, Kazvîn ve Ebher valiliğine Vasîf el-Bektemirî'yi tayin etti. Bu gelişmeler karşısında Bağdat'a ikinci defa teklifte bulunan Yusuf b. Ebi's-Sâc, daha önce idaresi altında bulunan yerlerin kendisine verilmesi talebinde bulundu. Bunun gerçekleşebilmesi için önce bizzat kendisinin Bağdat'a gelmesi gerektiğini belirten Muktedir, bu teklifi de kabul etmedi. Bu durum karşısında Bağdat'a gitmesi halinde hayatının tehlikeye gireceğini anlayan Yusuf b. Ebi's-Sâc, kendisiyle savaşmak üzere bölgede bekletilen Mûnis ile karşı karşıya geldi. Ancak yapılan savaşta mağlup olan Mûnis, ordusuyla birlikte Zencan'a çekilerek halifeden takviye kuvvet göndermesini istedi (8 Safer 306/21 Temmuz 918).⁹⁹ Aynı zamanda bu mağlubiyet, Mûnis'in savaş meydanlarında aldığı ilk ve tek yenilgiydi. Bu savaş sonrasında Yusuf b. Ebi's-Sâc'tan gelen yeni anlaşma tekliflerini sürekli reddeden Halife

⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 44-46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 99-100. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 200-201; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 64; Hemedânî, *Tekmile*, s. 210.

⁹⁸ Kaynaklardan bir kısmı Mûnis'in 305 yılının Şevval ayında (Mart-Nisan 918) Bağdat'tan hareket ettiğini kaydederken, bir kısmı ise onun bu tarihte Rey'e vardığını zikretmektedirler. Konu ile ilgili tartışma ve referanslar için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Sâcoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, 128 dn. 2.

⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 46-47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 101-102. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 209; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 67; Hemedânî, *Tekmile*, s. 211; *Kitâbü'l-Uyûn ve'l-hadâik fî ahbâri'l-hakâik* (nşr. Ömer es-Saîdî), Dımaşk 1972, IV / 1, 199-200.

Muktedir, bu haberleri kendisine ulaştıran Mûnis'e bölgede kalmasını ve kendisine yeni kuvvetler gönderileceğini bildirdi. Diğer taraftan Mûnis'in, Yusuf b. Ebi's-Sâc karşısında aldığı yenilgiden sorumlu tutulan İbnü'l-Furât vezirlikten azledilerek yerine Hâmid b. Abbâs tayin edildi (27 Cemâziyelevvel 306/5 Kasım 918).¹⁰⁰ Yeni vezir Hâmid b. Abbâs, bazı kaynaklara göre bizzat Mûnis'in isteği ile bölgeye Ebü'l-Heycâ ve Ebü'l-Alâ Saîd komutasında güçlü takviye birlikler ve bolca para yardımında bulundu. Böylece daha da güçlenen ve 307 yılı Muharrem (Haziran 919) ayında Erdebil'de Yusuf b. Ebi's-Sâc ile karşılaşan Mûnis, rakibini mağlup ederek kendisini ele geçirmeye muvaffak oldu. Bu galibiyetten sonra Yusuf b. Ebi's-Sâc'ın idaresi altında bulunan yerlere gerekli tayinleri yapan Mûnis, yanında Yusuf b. Ebi's-Sâc olduğu halde Bağdat'a döndü (10 Rebü'lâhir 307/9 Eylül 919).¹⁰¹ Bağdat'a getirildikten sonra hapsedilen Yusuf b. Ebi's-Sâc, Azerbaycan ve çevresindeki siyasî gelişmelerin tehlikeli bir hal alması ve Mûnis'in halifeye yaptığı ricalar neticesinde üç yıl sonra hapisten çıkarılarak yeniden Azerbaycan ve çevresine vali tayin edilmiştir.¹⁰²

Mûnis, Bağdat'a gelişinden yaklaşık dört ay sonra Mısır'a ikinci kez sefere çıkmak zorunda kalmıştır. Ubeydullah el-Mehdî'nin oğlu Ebü'l-Kâsım komutasında Mısır'a sevk ettiği ordu, önce İskenderiye'ye girmiş ve buradaki Abbâsî valisi şehri terk etmişti (Rebü'lâhir 307/Ağustos-Eylül 919).¹⁰³ Ardından Mısır'ın merkezine doğru ilerleyen Ebü'l-Kâsım, Cîze ve Üşmüneyn dahil Saîd bölgesinde yer alan birçok yeri ele geçirdi. Bu arada Mekke halkına mektup yazan Ebü'l-Kâsım, onları kendi idareleri altına girmeye davet etmiş, ancak bu daveti

¹⁰⁰ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 213-214; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 68; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV / 1, 199.

¹⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 47-50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 102; Yıldız, "Sâcoğulları", VI, 129-130. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 219-220; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, IV, 310-311; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 72; Hemedânî, *Tekmile*, s. 211; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV / 1, 199, 200-203. İbnü'l-Esîr, adı geçen yerde, Mûnis'in, Muharrem ayında Bağdat'a döndüğünü zikretmekteyse de, savaşın bu ayda yapıldığı ve aradaki dönüş mesafesi dikkate alındığında Hemedânî'nin bildirdiği Rebü'lâhir ayı daha isabetli gözükmektedir.

¹⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 82-83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 136; Yıldız, "Sâcoğulları", VI, 131.

¹⁰³ Kindî (*Kitâbü Vülât*, s. 207), Ebü'l-Kasım'ın İskenderiye'ye 8 Safer 307'de (9 Temmuz 919) girdiğini kaydetmektedir ki, bu tarih olayların akışına muhtemelen daha fazla uyum göstermektedir. Krş. İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, III, 219.

kabul görmemişti.¹⁰⁴ İskenderiye'nin ele geçirildiğini haber alan Halife Muktedir, İbrahim b. Kayıglı ve Mahmud b. Cemel (Hamak) komutasındaki bir orduyu Mısır'a sevk etti. Bunu yirmi beş gemiden oluşan Semel komutasındaki donanma kuvvetleri izledi. Çünkü Ubeydullah el-Mehdî seksen gemiden oluşan bir donanma kuvvetini İskenderiye'ye göndermişti. Daha sonra gelen yeni haberler doğrultusunda 307 yılı Şaban (Aralık 919) ayında Mûnis komutasında yola çıkarılan üç bin kişilik ordu, Mısır'a sevk edilen üçüncü kuvvetti.¹⁰⁵ Mûnis 5 Muharrem 308 (26 Mayıs 920) tarihinde Mısır'a ulaştığında, iki donanma karşılaşmış ve yapılan savaşta Abbâsî donanması galibiyet elde etmişti. Diğer taraftan Mısır valisi Tekin'in idaresinde karada da birtakım savaşlar yapılmışsa da henüz Fâtîmî ordusuna karşı bir üstünlük sağlanamamıştı.¹⁰⁶ Mısır'a vardktan sonra Cîze'de karargâh kuran Mûnis, önce İbrahim b. Kayıglı, ardından Ebû Kâbüs komutasında iki ayrı orduyu Üşmûneyn ve yine buraya bağlı Feyyûm üzerine sevk etti. Diğer taraftan Semel, deniz üzerinden İskenderiye'ye etkili bir saldırı düzenledi. Bütün bunlardan sonra Vali Tekin ile birlikte harekete geçen Mûnis'in Feyyûm'a girişiyle birlikte başlayan iki taraf arasındaki şiddetli savaşlar, Ebû'l-Kâsım'ın Berka'ya kaçışına kadar birbirini izledi (4 Rebülevvel 309/12 Temmuz 921).¹⁰⁷ Böylece Abbâsî hilafet merkezinde ve Mısır'da büyük korku ve telaş uyandıran ikinci Fâtîmî saldırısını da büyük bir başarı ile geri püskürten Mûnis,¹⁰⁸ aynı yıl Şevval ayında Bağdat'a dönmüştür (Şubat 922).¹⁰⁹ Bağdat'ta büyük bir sevinçle karşılanan Mûnis'e, Halife Muktedir tarafından

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 113. Ayrıca bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 77.

¹⁰⁵ Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 208; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 219-220. Sûlî (*Muktedir-Billâh*, s. 222) ve Arîb (*Sıla*, s. 73), Mûnis'in Ramazan ayı sonunda Bağdat'tan ayrıldığını zikrederler.

¹⁰⁶ Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 208; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 219-220; Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fatımiler Devleti -Siyasî Tarih (909-969)-*, Ankara 2007, 96-97. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 222; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 73.

¹⁰⁷ Kindî, *Kitâbü Vülât*, s. 208-209; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV / 1, 218-219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 114; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 220.

¹⁰⁸ Hasan İbrahim Hasan, "Fatımiler", s. 150.

¹⁰⁹ Hemedânî, *Tekmile*, s. 218.

“el-Muzaffer” lakabı verilmiş ve bu, yazılan mektuplarla bütün vilâyetlere bildirilmiştir. Ayrıca Mısır ve Şam'ın idaresi de kendisine bırakılmıştır.¹¹⁰

Mısır'dan döndükten sonra yaklaşık bir yıl Bağdat'ta kalan Mûnis, 311 (923) yılı başlarında Bizans toprakları üzerine sefere çıkmıştır.¹¹¹ Mûnis'in bu seferde pek çok ganimet ile birlikte bazı kaleler ele geçirdiği kaydedilmektedir.¹¹² Mûnis'in Bizans topraklarında elde ettiği başarıları anlatan mektubun 2 Şaban'da (14 Kasım) Bağdat'a ulaştığı dikkate alındığında,¹¹³ kendisi bu ayın sonunda veya Ramazan'ın başında Bağdat'a dönmüş olmalıdır. Çünkü Halife Muktedir, henüz gazadan dönmüş bulunan Mûnis'ten, ikamet etmek üzere Şam bölgesinde yer alan Rakka'ya gitmesini istemiş ve o da Ramazan bayramından sonra Rakka'ya hareket etmiştir.¹¹⁴ Rakka'ya gönderilen Mûnis, bu sırada baş gösteren Karmatî tehlikesi sebebiyle çok kısa bir süre sonra yeniden Bağdat'a çağırılmıştır. Mûnis'in, Bizans topraklarında gazada bulunduğu sırada Basra'ya saldıran Bahreyn Karmatîleri'nin lideri Ebû Tâhir, on günlük bir çarpışmadan sonra şehri ele geçirdi. Burada on yedi gün kaldıktan sonra taşıyabildiği mal ve eşyalarla birlikte kadın ve çocukları alarak buradan ayrıldı (Rebîülâhîr 311/Temmuz-Ağustos 923).¹¹⁵ Ancak onun aynı yıl Mekke'den dönmekte olan hacılara düzenlemiş olduğu saldırı ve yaptığı katliamlar, Bağdat'ta daha büyük bir şok etkisi yarattı. Yapılan bu saldırılara rağmen hâlâ eli kolu bağlı oturan ve halkın malını müsadereye devam eden Vezir İbnü'l-Furât'a kızan halk galeyana geldi ve camilerdeki minberleri yıkarak, mihrapları siyaha boyadı (6 Safer 312/13 Mayıs 924). Bir türlü isyanın önünü alamayan İbnü'l-Furât, ne yapması gerektiği

¹¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 76; Hemedânî, *Tekmile*, s. 218; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (ö. 597 / 1200), *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed-M. Abdülkadir Atâ), I-XVIII, Beyrut 1992, 1995, XIII, s. 199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 114.

¹¹¹ Hemedânî, *Tekmile*, s. 228.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 145. Ayrıca bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 115; Hemedânî, *Tekmile*, s. 240, 241.

¹¹³ Hemedânî, *Tekmile*, s. 241.

¹¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 115-116; Sâbî, *el-Vüzerâ*, 52-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 143. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 232; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 98.

¹¹⁵ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, 346; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 104-105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 143. Krş. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 231-232; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 97-98.

hususunda istişare yapmak üzere halifenin huzuruna çıktığında, halife, Mûnis'in derhal Bağdat'a çağırılmasını emretti.¹¹⁶ Bağdat'tan yapılan acil çağrı üzerine Rakka'dan harekete geçen Mûnis, bir aydan daha kısa bir sürede başkente ulaşmıştır (Rebûlevvel 312/Haziran 924).¹¹⁷ Bu sırada hac dönüşü ele geçirmiş olduğu hacıları serbest bırakan Ebû Tâhir, Basra ve Ahvaz'ın kendisine verilmesini istediye de, bu teklif Muktedir tarafından kabul edilmedi.¹¹⁸ Bunun üzerine bu kez hacetmek üzere Mekke'ye giden yolculara saldıran Ebû Tâhir, ardından Kûfe'ye girdi. Ebû Tâhir'in Kûfe'ye düzenlediği bu son saldırı, Bağdat halkını bir hayli korkutmuş ve şehrin batı yakasında oturanlar doğu yakasına taşınmaya başlamışlardı. Bu tehlikeli durum karşısında Muktedir'in emri ile harekete geçen Mûnis, Kûfe'ye ulaştığında Ebû Tâhir buradan ayrılmıştı. Ebû Tâhir'in Vâsıt'a saldıracağını düşünen Mûnis de, Kûfe'den Vâsıt'a geçmiştir (312/925).¹¹⁹ Daha sonra bir müddet Vâsıt'ta bekleyen ve bu süre içerisinde herhangi bir saldırıyla karşılaşmayan Mûnis, 313 (925) yılı başında Bağdat'a dönmüştür.¹²⁰ Bu esnada, bizzat Bağdat'ı tehdit eder hale gelen bu Karmaî tehlikesi karşısında çareler arayan yeni vezir Husaybî ise Azerbaycan ve çevresinin valiliğini yürütmekte olan Yusuf b. Ebi's-Sâc'ı devletin doğu kısmının tüm gelirlerini kendisine vermek suretiyle Hecer'de bulunan Ebû Tâhir ile savaşmak üzere görevlendirmiştir. Yusuf b. Ebi's-Sâc, bundan kısa bir süre sonra Vâsıt'a gelerek yerleşmiştir.¹²¹

Mûnis, Bağdat'a döndükten sonra Bizans topraklarına sefer düzenlemek amacıyla Suğûr bölgesine hareket etmiştir.¹²² Bir önceki yıl Malatya'ya saldıran Rumlar,¹²³ 315 (927)

¹¹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 120-122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 147-149. Ayrıca bk. Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 249-250; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 103-104; Hemedânî, *Tekmile*, s. 242.

¹¹⁷ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 250; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 104.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 155.

¹¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 145-146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 155-156

¹²⁰ Sûlî, *Muktedir-Billâh*, s. 260-261; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 106-107.

¹²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 147-148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 162. Ayrıca bk. Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 111; Hemedânî, *Tekmile*, s. 249.

¹²² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 159-161; Hemedânî, *Tekmile*, s. 251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 169-170.

¹²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 148; Hemedânî, *Tekmile*, s. 249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 167.

yılında Sümeysât'a gelerek şehrin en büyük camisinde namaz vakitlerinde çan çalmışlar ve taşıyabildikleri silah, mal ve değerli eşyaları alarak gitmişlerdi.¹²⁴ Mûnis'in 315 yılı Rebülâhir ayında (Haziran-Temmuz 927) Bağdat'tan hareket ettiğini haber veren İslâm tarihi kaynakları,¹²⁵ onun Bizans topraklarında yapmış olduğu savaşlara dair herhangi bir bilgi kaydetmemektedirler. Ancak Karmatîler'in Kûfe'ye yeni bir saldırı düzenlemek için harekete geçtiğini haber alan Muktedir'in yapmış olduğu acil çağrı üzerine, Tikrit'te bulunan Mûnis'in Bağdat'a döndüğü bildirilmektedir.¹²⁶ Karmatîler'in Kûfe'ye saldıracağı haberinin Ramazan (Kasım) ayı sonunda Bağdat'a ulaştığı¹²⁷ ve arada geçen yaklaşık beş aylık zaman dikkate alındığında Mûnis'in, Bizans toprakları üzerine yaptığı seferi tamamladığını ve geri dönmek üzere olduğunu düşünmek mümkündür. Diğer taraftan bu yıl içinde Rumlar'a karşı elde edilen galibiyetlerde¹²⁸ onun isminin zikredilmemesi dikkate alınarak, Tikrit'te kalan Mûnis'in Bizans toprakları üzerine çeşitli ordular sevk ettiği tahmin edilebilir. Nitekim o, buradan Bağdat'a gitmek üzere ayrılırken ordusundan bir grubu Bizans topraklarına sevk ettiği kaydedilmektedir.¹²⁹

Mûnis'e, acilen Bağdat'a dönme çağrısında bulunan Muktedir, bir taraftan da Karmatîler ile mücadele etmesi için Vâsıt'a yerleştirilen Yusuf b. Ebi's-Sâc'a Kûfe'ye hareket etmesini emretti. Ancak Mûnis'in Bağdat'a ulaşmasından sonra gelen haberde, Yusuf b. Ebi's-Sâc'ın Karmatîler karşısında mağlup olduğu ve kendisinin esir düştüğü bildirilmekteydi.¹³⁰ Bu haber Bağdat'ta büyük bir paniğe sebep olmuş ve halk Hulvan ve Hemedan'a gitmek üzere şehri terk etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Halife Muktedir'in, Vezir Ali b. İsâ,

¹²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 159; Hemedânî, *Tekmile*, s. 251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 169.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 170.

¹²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 165.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 170.

¹²⁸ Bu yılda Rumlara karşı elde edilen çeşitli galibiyetler için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 175-176.

¹²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 165.

¹³⁰ Yusuf b. Ebi's-Sâc ile Karmatîler arasında 315 yılı Şevval ayında (Aralık 927) Kûfe'de meydana gelen savaş hakkında geniş bilgi için bk. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 347; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 173-175; Hemedânî, *Tekmile*, s. 252-253; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV / 1, 236, 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 170-171; Yıldız, "Sâcoğulları", VI, 132-133.

Nasr el-Hâcib ve Mûnis ile yaptığı istişareler neticesinde, Mûnis'in, Karmatîler'in merkeze yaklaşmalarını durdurmak için Kûfe'ye gitmesine karar verildi. Ancak bu sırada Karmatîler'in Kûfe'yi terk ederek Aynü'ttemr'e ulaştığını haber alan Vezir Ali b. İsâ, onların Fırat nehrini geçmelerini engellemek amacıyla yeni bazı tedbirleri uygulamaya koydu. İçinde bin kişinin bulunduğu beş yüz kayığı Dicle'den Fırat nehrine aktaran Ali b. İsâ, diğer taraftan da başka bir birliği Enbâr'a sevk etti. Ancak Enbâr'daki birliklerin gafletinden yararlanarak şehri ele geçiren Ebû Tâhir, Fırat nehri boyunca bütün geçiş noktalarını kontrol altına almayı amaçlayan Ali b. İsâ'nın plânını bozmuş oldu. Bu sırada muhtemelen Enbâr'a gitmek üzere ordusuyla birlikte Bâbü'l-Enbâr'da bulunan Mûnis, bu yeni gelişmeler neticesinde düşmanın niyetinin Bağdat'a saldırmak olduğunun kesin olarak anlaşılması üzerine karar değiştirerek, Bağdat'ın iki fersah kuzeyindeki Arkakûb yakınında bulunan Zübârâ nehri yakınında karargâh kurdu ve nehir üzerinde bulunan köprüyü yıktırdı. Bu sırada Nasr el-Hâcib komutasında gelen yeni takviye kuvvetiyle birlikte Abbâsî ordusunun asker sayısı kırk bine ulaşmıştı. Savaş alanına ulaştığında bütün geçitlerin tutulduğunu gören ve yoğun bir ok yağmuruna tutulan Karmatî ordusu nehri geçemeyerek Enbâr'a geri dönmek zorunda kaldı (11 Zilkade 315/7 Ocak 928). Böylece Mûnis, taktik dolu bir mücadele ile belki de tarihin akışını değiştirebilecek bir saldırıyı önlemiş oldu. Karmatîler'in Bağdat'ı ele geçirmesini engelleyen ve geri dönmelerini sağlayan Mûnis, bizzat kendisi düşmanı takip etme yoluna gitmemiştir. Ancak Ebû Tâhir'in Bağdat'a yönelmeden önce Enbâr'ın batı yakasında bırakmış olduğu malların ele geçirilmesi ve yanlarında esir bulunan Yusuf b. Ebi's-Sâc'in kurtarılması için Büleyk veya bazı kaynaklara göre Yelbak komutasındaki altı bin kişilik bir orduyu Enbâr'a sevk ederek, kendisi Bağdat'a dönmüştür (3 Muharrem 316/27 Şubat 928).¹³¹

Mûnis'in Bağdat'a dönmesinden sonra, onun Büleyk komutasında göndermiş olduğu orduyu Enbâr'da mağlup eden Ebû Tâhir, daha sonra Hîf'e saldırıda bulundu ise de buradan püskürtüldü.¹³² Ancak daha sonra Rahbe'ye ulaşan ve burayı ele geçiren Ebû Tâhir, ardın-

¹³¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 175-178, 182; Hemedânî, *Tekmile*, s. 253-254; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV / 1, 238-240; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 171-173, 181; Ayrıca bk. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 347-348; Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 114-115.

¹³² Geniş bilgi için bk. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 348-349; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 178, 180; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 173.

dan Rakka'ya girdi. Aynı zamanda Cezîre ve Cibâl bölgesinde birçok yere saldırılar düzenlemeye başladı. Bunun üzerine Ebû Tâhir ile yeniden karşılaşmak için Bağdat'tan harekete geçen Mûnis, Musul yolu ile Rakka'ya geldi (Rebûlevvel 316/Nisan-Mayıs 928). Ancak Mûnis'in geldiğini haber alan Ebû Tâhir, onun buraya varmasından önce Rakka'dan ayrılmıştır. Bir müddet Rakka'da kalan Mûnis de, Ebû Tâhir'i takip etmeyerek Bağdat'a dönmüştür.¹³³

317 yılının Muharrem ayı başında (Şubat 929) Bağdat'a dönen Mûnis,¹³⁴ kısa bir süre önce Bağdat'tan çıkarılmış olan musâfiye askerlerinin çıkardığı isyanı bastırmak üzere 318 (930) yılında Vâsıt'a gitmiş ve bu isyan hareketini de başarılı bir şekilde bastırmıştır.¹³⁵ Önceden geçtiği gibi, son zamanlarda Halife Muktedir ile ciddi bir şekilde arası açılan Mûnis'in, bu sebepten dolayı 320 (932) yılında Musul'u ele geçirmesini¹³⁶ bir tarafa bırakırsak, Vâsıt'a düzenlediği sefer onun Abbâsî Devleti adına çıkmış olduğu son sefer olmuştur.

Canlanma ve toparlanma dönemi olarak görülen Mu'tazîd ve Müktefî dönemlerinden sonra, Halife Muktedir dönemi devletin siyasî, askerî ve malî anlamda yeniden çözülmeye doğru gittiği bir devre olmuştur. İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle,¹³⁷ neredeyse her bölgenin istiklal kazanmaya çalıştığı bu dönemde Mûnis, ordusuyla birlikte cepheden cepheye koşmuş ve aldığı bir yenilgi hariç, birçok önemli galibiyet elde etmiştir. Ne var ki Bowen, Mûnis'in seferleri hakkında yapmış olduğu değerlendirmede, Mısır'da Fâtımî ordusunu püskürtmesi ve Bağdat'ı Karmatîler'e karşı müdafaa etmesi dışında büyük bir sefere çıkmadığını kaydetmektedir.¹³⁸ Günümüzden geriye bakarak, tarafların tarihteki rollerinin ortaya çıkmasından sonra yapılan bu değerlendirmeye, iki basit cevap vermek mümkündür. Bunlardan birincisi Mûnis, belki de hayatındaki tek yenilgiyi, Bowen'un bir anlamda büyük güç olarak görmediği Yusuf b. Ebi's-Sâc karşısında almıştır. Şayet bu mağlubiyet yine Mûnis tarafından bir yıl sonra telafi

¹³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 182; *Kitâbü'l-Uyûn*, IV / 1, 240-241; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 181-182.

¹³⁴ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 121.

¹³⁵ Arîb b. Sa'd, *Sıla*, s. 130-131; Hemedânî, *Tekmile*, s. 265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 217.

¹³⁶ Hemedânî, *Tekmile*, s. 270-271; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 239-240.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 65.

¹³⁸ Bowen, "Mu'nis al-Muzaffar", *El*, VII, 575.

edilmemiş olsaydı, herhalde şimdi bizim ondan büyük güç olarak bahsetmemiz gerekecekti. İkincisi, Halife Mu'tazid'in, Irak'ın sınırları içine sıkışıp kalmış olan devleti yeniden canlanma ve toparlanma sürecine sokarken gerçekleştirdiği savaşlardaki rakipleri, Bowen'un deyimiyle Mûnis'in karşılaştıklarından daha büyük güçler değildi. Ancak o, Saffâriler ve Tolunoğulları'na karşı izlemiş olduğu ince siyasetle devletin yeniden bir toparlanma sürecine girmesini sağlayabilmişti. O halde, burada esas, Mûnis'in art arda elde etmiş olduğu bu başarılar ortada iken, devletin içine düşmüş olduğu kötüye gidiş sürecinin niçin durdurulmadığı sorusuna cevap aranmalıdır. Bu soruya cevap verilebilmesi için Muktedir döneminin kapsamlı bir şekilde ele alınmasına ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Ancak biz şimdiden bunun, Mûnis'in arkasında onun askerî başarılarını siyasi bir başarıya dönüştürecek Mu'tazid gibi güçlü ve siyaset sahibi bir halifenin bulunmayışından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Ebü'l-Hasen künyesini taşıyan ve Mûnis el-Hâdim veya Mûnis el-Muzaffer olarak bilinen Mûnis, tahminen 231 (845-846) yılında doğmuştur. Kuşûrî nisbesi, onun Hazar bölgesinde yer alan Kuşura şehriden geldiğini ve Türk asıllı olduğunu gösterir mahiyettedir. 267 (880-881) yılında Zencî isyanın bastırılmasında efendisi Mu'tazid'in ordusunda yer aldığı kesin olan Mûnis'in, dört yıl devam eden bu savaşların tamamına ve bunun sonrasında Mu'tazid'in Suriye ve Fars'a düzenlemiş olduğu seferlere de katılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mu'tazid'in halifeliği döneminde Bağdat'ın doğu yakası şurta komutanlığına tayin edilen Mûnis, şehrin tamamından sorumlu sâhibü'ş-şurta Bedir'in Fars'ta görevlendirilmesinden sonra, sâhibü'ş-şurta olarak tayin edilmiş olmalıdır. Bedir'in öldürülmesi sebebiyle Halife Müktefi ile arası açılan Mûnis, 292 (905) yılında veya sonrasında Mekke'ye sürgüne gönderilmiştir. Muktedir'in halife olmasıyla birlikte Bağdat'a gelen Mûnis'in, bundan sonraki hayatı sürekli askerî seferlerde geçmiştir. Savaşlarda elde ettiği başarılar neticesinde nüfuzu artan ve Muktedir'in son zamanlarında Emîrül-ümerâ gibi davranmaya başlayan Mûnis, bu tutumunu sürdürmesi sebebiyle Kâhir-Billâh'ın tahta geçmesinin ardından öldürülmüştür.

Halife Muktedir dönemiyle birlikte çok sayıda askerî seferde görevlendirilen Mûnis'in, ilk seferi Bizans toprakları üzerine olmuştur. Ardından Fars bölgesinde Leys b. Ali'yi mağlup

eden Mûnis, bu bölgenin Abbâsî idaresinde kalması hususunda önemli bir katkı sağlamıştır. Musul'da Ebû'l-Heycâ'nın çıkarmış olduğu isyanı bastırdıktan sonra Mısır'a giden Mûnis, Fâtımîler'in buraya düzenlemiş olduğu ilk saldırıyı engellemiştir. Cezîre'de Hüseyin b. Hamdân isyanını bastırmasının ardından, iki defa Suğûr bölgesine giden Mûnis, bunlardan birincisinde Bizans topraklarına saldırı düzenlerken, ikincisinde ise esir mübadelesinde bulunmuştur. Daha sonra Yusuf b. Ebi's-Sâc karşısına çıkan Mûnis, hayatındaki ilk ve tek yenilgisini almıştır. Ancak bir yıl sonra yapılan savaşta rakibini ele geçirerek, onun Rey ve çevresini hâkimiyeti altına almasını engellemiştir. Bundan sonra Fâtımîler'in Mısır'a düzenlediği ikinci saldırıyı başarıyla durduran Mûnis, bu dönemde Mısır'ın Abbâsî idaresinden çıkma ihtimalini tamamiyle ortadan kaldırmıştır. Arada Karmatîler'in düzenlediği saldırıları durdurmak için Kûfe ve Vâsıt'a geçen Mûnis, bunun öncesinde ve sonrasında Bizans topraklarına iki saldırı daha düzenlemiştir. Onun Bizans topraklarına düzenlediği toplam dört sefer, ganimet ve esir elde edilmesinden daha çok, bu dönemde hız kazanan Bizans saldırılarının durdurulmasında büyük rol oynamıştır. Daha sonra Karmatîler'in Bağdat'a düzenledikleri saldırıya geçit veremeyerek, Abbâsî Devleti'nin kaderinde belirleyici bir rol oynamıştır. Onun son seferi musâfiye askerlerinin çıkardığı isyanı bastırmak üzere Vâsıt'a olmuştur. Mûnis'in savaş meydanlarında elde etmiş olduğu bütün bu başarılar, Abbâsî Devleti'nin içine sürüklendiği siyasî ve askerî anlamdaki çöküşü engelleyememiş ve kısa bir müddet sonra Bağdat, Büveyhîler (320-454/932-1062) tarafından ele geçirilmiştir. Hiç şüphesiz ki, başarılı kumandan Mûnis'in arkasında siyaseti bilen güçlü bir halifenin bulunmayışı, bu durumun ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

The Life And Military Offices of Mu'nis al-Muzaffar (D. 321/933) from the Turkish Commanders of Abbâsîd Period

Citation / ©- Yıldız, S. (2007). The Life And Military Offices of Mu'nis al-Muzaffar (D. 321/933) from the Turkish Commanders of Abbâsîd Period. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 7 (1), 123-156.

Abstract- It is known that many Turkish commanders like Afshin, Bogha al-Kabîr and Tûzun played very important roles in military and political areas in the various periods of Abbâsîd State, especially in Sâmarra Period. Mu'nis al-Muzaffar who lived during the reigns of five Abbâsîd caliphs and left his mark completely on both those areas is, perhaps, one of the most eminent of these commanders. This study which aims to deal with Mu'nis's life and military expeditions consists of two chapters. In the first chapter in which Mu'nis's life was studied, first, his ethnic origin was dealt with, then, official duties undertook by him in the reigns of Mu'tadîd, Muktafî and Muqtadir and the exact time of his exile to Macca were tried to determine. In the second chapter, his military expeditions in accordance with their chronological order were studied and importance of them for Abbâsîd State was emphasised

Key Words- Mu'nis al-Muzaffar, Muqtadir, Abbâsîds, Military expeditions